

Obitelj Turković kao privredni čimbenik razvoja i modernizacije požeške kotline

Puljić, Matej

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:535717>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD

**Obitelj Turković kao privredni čimbenik razvoja i modernizacije
požeške kotline**

Matej Puljić

Mentor: dr.sc. Ivica Šute

Zagreb, veljača 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

I. Uvod	1
II. Historiografija i izvori o Turkovićima	3
III. Povijest kutjevačkog vinogorja do Turkovića	5
IV. Vlastelinstvo Kutjevo pod Turkovićima (Milanom).....	7
1) Preuzimanje vlasništva i stanje vlastelinstva	7
2) O obitelji Turković	8
3) Vinogradarstvo i vinarstvo	10
4) Šumarstvo i lov.....	14
5) Voćarstvo	18
6) Ekonomije	21
V. Zdenko Turković na čelu uprave	21
1) Od rata do dolaska u upravu Zdenka Turkovića	21
2) O Zdenku Turkoviću	22
3) Preuzimanje imanja	24
4) Uvođenje statistike	26
VI. Odnosi Zdenka Turkovića sa stručnjacima, kupcima i osobljem	29
1) Suradnja sa stručnjacima	29
2) Prodaja i kupci	30
3) Ostali odnosi	32
VII. Stanje imanja do početka Velike ekonomske krize.	34
1) Stanje vinogradarstva	34
2) Stanje voćarstva.....	37

3) Stanje ostatka vlastelinstva.....	39
VIII. Vrijeme Velike gospodarske krize 1930.-1932.	
40 IX. Oporavak od krize i <i>zlatne godine</i> vlastelinstva	
.....	44
X. Izbijanje Drugog svjetskog rata i posljedice	49
XI. Epilog	
50	
XII. Zaključak.....	53
XIII. Bibliografija	54
1) Izvori	54
2) Literatura	54
3) Mrežne stranice	56
XIV. Sažetak	58
XV. Summary	59

I. Uvod

Kutjevo je danas jedan od najprepoznatljivijih vinarskih krajeva u Hrvatskoj. Kutjevačko vinogorje i okolna sela bave se proizvodnjom vina, rakije i ostalih proizvoda od voća gotovo osamsto godina. Sve je počelo od cistercita koji su došli u Kutjevo početkom trinaestog stoljeća te su, u skladu sa njihovom tradicijom i običajima, počeli uzgajati vinovu lozu i proizvoditi vino. Zadržali su se na ovom području tri stoljeća, dok ih nisu Osmanlije, prilikom svog prodora prema sjeveru i Beču, otjerali iz ovih područja. Turci su nastavili uzgajati lozu, ali nisu ništa činili kako bi uzgoj unaprijedili. Istjerivanje Turaka iz Slavonije ostavilo je trajne posljedice, ne samo na stanovnike i kulturu, nego i na gospodarstvo. Tijekom tog razdoblja, jedno od najvažnijih posjeda u požeškom kraju bilo je vlastelinstvo u Kutjevu, koje je također bilo pod Turcima. Nakon odlaska Turaka i preuzimanja uprave tog imanja od strane isusovaca, a kasnije i Habsburške Monarhije, stanje se nije popravilo. Štoviše, razni privatnici kojima je imanje iznajmljivano do kraja 19. stoljeća samo su ga još više upropastili. Iskorištavali su dobit ne mareći nimalo za moderniziranje ili renoviranje imanja, voćnjaka, vinograda i šuma. Odlukom da se imanje proda u privatne ruke, krajem 19. stoljeća, trebalo je državu riješiti tereta kojeg je imala. O ovim temama i stanju u kojem se imanje nalazilo do dolaska Turkovića kao vlasnika, bit će više riječ u sljedećim poglavljima.

Novi vlasnici – Turkovići i njihov rad na reformaciji imanja bit će glavna tema ovog rada. Prije spomenuta razdoblja su važna kako bi se prikazalo stanje u kojem se imanje nalazilo prije njihovog dolaska. Njihov rad, znanje i želja da se u prvom redu zaradi, a samim time i modernizira proizvodnja, predviđalo je uspjeh. Jesu li se ti rezultati i moderan način uzgoja i proizvodnje ostvarili ili je imanje nastavilo sa propadanjem, pitanje je koje je suštinsko. Oni su se u procesu modernizacije služili raznim novitetima, a glavni segment upravljanja gospodarstvom, koji je trebao donijeti rezultate, temeljio se na sustavnom vođenju statistike. Zdenko Turković, o kojem će više biti riječ u sljedećim poglavljima, uveo je nove načine obrade, rezanja, gnojenja, špricanja i sveukupne brige o vinogradima i voćnjacima. Pravo je pitanje, koliko su noviteti u proizvodnji i administraciji bili značajni i efektivni? Statistika koja je uvedena još za vrijeme njegovog oca Milana Turkovića – trgovca šumom iz Karlovca – a modernizirana novim načinima vođenja i

detaljnijeg bilježenja podataka, zahtijevala je preciznost i predanost. Uz nove načine uzgoja, novu mehanizaciju, pojavu traktora i prvih teretnih automobila koji su uz željeznicu omogućili lakšu distribuciju proizvoda, statistika je trebala biti glavni segment napretka. Rad će se osvrnuti i na stanje vlastelinstva u tim, za svijet turbulentnim vremenima, na posljedice Prvog svjetskog rata te na utjecaj i posljedice Velike gospodarske krize i na kraju na Drugi svjetski rat. Sve to je ostavilo značajne posljedice na samo vlastelinstvo. U konačnici treba potvrditi tezu da su Turkovići, kao glavni protagonisti ovog rada, utjecali na modernizacijske i inovacijske procese, ne samo vlastelinstva Kutjevo nego i šire, požeškog kraja (područje koje spada u današnji geografski okvir Požeško-slavonske županije) i Hrvatske.

II. Historiografija i izvori o Turkovićima

Povijest vinarstva i podrumarstva, njegov sustavni razvoj i napredak najbolje je opisao Filip Potrebita. On je povjesničar koji se bavio požeškim krajem od srednjeg vijeka do suvremenog doba. Njegov rad *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini* je dao koncizan i kratak pregled djelovanja obitelji Turković u požeškom kraju.

U novije vrijeme se ovom tematikom, točnije poviješću obitelji Turković, bavio i kustos u podružnici Državnog arhiva u Požegi, Goran Hruška. On je za svoj diplomski rad imao temu *Vlastelinstvo Kutjevo u vrijeme obitelji Turković (1882.-1945.)*, u kojem je dao sintezu njihovog djelovanja. Razlika između njegovog i ovog diplomskog rada je u tome što će ovaj rad detaljnije prikazati ekonomski značaj obitelji Turković te njihov utjecaj na modernizacijske procese.

Kada se govori o vinarstvu i vinogradarstvu, važno je spomenuti i skup međunarodnog karaktera „Vino i vinogradarstvo u Slavoniji, Srijemu i Baranji u povijesnoj perspektivi“, koji je održan u Slavonskom Brodu i Erdutu. Skup je trajao od 20. do 22. rujna 2017., u suradnji s tvrtkom Erdutski vinogradi d. o. o. Teme su uglavnom naznačene u naslovu, a pokrivale su širok vremenski period, od starog vijeka do 20. stoljeća.¹

Od ostale bibliografije koristili su se članci o životu Milana i Zdenka Turkovića, članci o cistercitima i Turcima, članci o filokseri te za određene riječi i podaci s mrežnih stranica Hrvatske enciklopedije. Koristila se literatura i članci povjesničara i ekonomista koji su se bavili navedenim razdobljem. Među njima bi valjalo istaknuti Miju Mirkovića, Miru Kolar-Dimitrijević, Vladimira Stipetića, Ivicu Šutea, Igora Karamana, Hrvoja Volnera i Zdenku Šimončić-Bobetko.

Milan Turković i njegov rad *Vlastelinstvo Kutjevo* daje koncizan prikaz povijesti Kutjeva od dolaska redovničkog reda cistercita 1232., preko turskih osvajanja pa skroz do preuzimanja

¹ Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Erdutski vinogradi d. o. o.: *Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Vino i vinogradarstvo u Slavoniji, Srijemu i Baranji u povijesnoj perspektivi*, Slavonski brod, Erdut: 20.-22. rujna 2017., str. 1-52.

vlasništva imanja u ruke njegove kompanije. To djelo spada u izvorno gradivo. Autor je i autobiografije u kojoj se saznaje dosta o njegovom životu.

Zdenko Turković, protagonist, napisao je djelo *Vlastelinstvo Kutjevo* koje je svojevrsni nastavak očevog rada, također izvorno gradivo. Ono je sinteza razvoja Kutjeva kroz stoljeća te prikazuje promjene i stanje imanja za vrijeme njegove uprave. Pisao je i o načinu vođenja statistike, njezinom značaju, uzgoju vinograda te o ampelografiji. Većina tih materijala je korištena u ovom radu.

Uz navedenu literaturu, koristio se fond obitelji Turković, koji se nalazi u Državnom arhivu u Požegi pod siganturam HR-DASB-PŽ-279 čiji je opseg materijala iznimno velik, preko 90 kutija. Promatrala su se samo određene kutije, koje bi opravdale tezu jesu li Turkovići utjecali na modernizacijske i inovacijske procese, ne samo vlastelinstva Kutjevo, nego i požeške kotline. To su uglavnom statistički podaci, računi, narudžbe, korespondencija s potencijalnim kupcima i partnerima, godišnji izvještaji uroda ploda, potrošnje materijala, troškovnici, korespondencija Zdenka i Milana Turkovića te inih s upravom vlastelinstva Kutjevo. No, ima tu i drugih zanimljivih podataka kao što su: katastarska karta polja, letci s ponudama materijala i opreme za vinograde i voćnjake iz cijele Europe itd. Upravo je taj materijal ono čime će se baviti ovaj rad.

Izvori se uglavnom orijentiraju na period od 1925-1945. Naravno, počeci napretka bili su i prije tog perioda. Vlastelinstvo je doživjelo napredak još prije Prvog svjetskog rata. Mogućnost da se istražuje razdoblje od 1925. pa do 1945. rezultat je dugogodišnjih arhiviranja, skupljanja i bilježenja Zdenka Turkovića. Njegov rad u upravljanju gospodarstvom, korespondencija s ocem, kupcima, upravom, trgovcima, partnerima te arhiviranje dokumenata rezultiralo je velikim fondom arhivske građe. Građu čine, kako je već spomenuto, skupine računa, brojki i ostalih materijala koje su za cilj ovog rada su od iznimnog značaja. Iz njih bi se trebali iščitati različiti parametri koji bi pokazali, u jednu ruku u kojem se stanju gospodarstvo nalazilo u tom razdoblju, a u drugu što se činilo kako bi se određene mane i pogreške u radu gospodarstva adekvatno popravile.

Ono što se prirodno postavlja kao pitanje uz toliku građu je, kakav je napredak bio na vlastelinstvu Turković u tom razdoblju? Je li se stupanj modernizacije, koji je postignut prije Prvog svjetskog rata, nastavio i nakon rata? Je li Zdenko Turković pridonio unapređenju i modernizaciji gospodarstva? Koji su bili noviteti u proizvodnji te u kojem je stanju gospodarstvo dočekalo Drugi svjetski rat?

III. Povijest kutjevačkog vinogorja do Turkovića

Najstariji zapis o samostanu cistercita na ovom području je pismo pape Grgura IX. iz 1234. opatu Čestine iz Požege, odnosno opatu iz Kutjeva.² Cisterciti su prilikom dolaska 1232. tražili povoljan položaj za svoj samostan, a našli su ga na dobrom prometnom pravcu između Požege i Našica, u podnožju Krndije. Oni su, za razliku od benediktinaca, koji su osnivali samostane na uzvisinama radi obrane, tražili mjesto za samostan uz potoke radi kultiviranja poljoprivrede te obrade šuma. Dolazak cistercita u Kutjevo ujedno je označavao i prvu preradu grožđa na tom području, također i prvu pojavu vinogradarskog podruma.

Kutjevo i požeška kotlina su pretrpili brojne napade i pljačkaške pohode Turaka. Nakon katastrofe na Mohačkom polju 25. kolovoza 1526., cisterciti su počeli razmišljati o odlasku iz Kutjeva. Na području Kutjeva su djelovali sve do 1536., kad su morali bježati pred Turcima te napustiti trgovinu i uzgoj vinove loze.³

Požeška kotlina je pala u ruke Turaka 1537. te postala sandžakom 1540.⁴ Tijekom osmanske uprave vrlo često se harač plaćao u vinu, a uz to su i porezi za prodaju vina bili vrlo visoki.⁵ Valjalo bi istaknuti da su Turci izvozili vino u ostatak carstva. Oko 150 godina pod turskom vlašću ostavilo je posljedice, ne samo na stanovništvo, nego i na gospodarski razvoj kraja. Slavonija je bila oslobođena od Turaka krajem 17. stoljeća.

Od tada su, većinu imanja, zbog nedostatka domaćih plemića, preuzeli komorski organi i vojne vlasti. Samo Kutjevo je već 1689. prešlo iz Komore u ruke zagrebačkog kanonika Ivana Josipa Babića kao poklon habsburškog cara Leopolda (1657-1705). Babić je u kratkom roku krenuo u obnovu imanja i objekata iz doba cistercita.⁶ Imanje Kutjevo je bilo jedino dobro u Slavoniji koje u svojoj povijesti nije bilo pod vlasništvom ugarskih ili drugih velikaša.

Desetak godina kasnije je Babić, zbog manjka znanja i sredstava te zbog stanja u kojem se vlastelinstvo nalazilo nakon Turaka, uputio poziv redu isusovaca da dođu u Požegu. Poklonio im

2 Andrić, Stanko. "Pregled povijesti cistercijske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honestia Vallis)." *Osječki zbornik*, vol. Vol. 24-25, br. xx, 2001, str. 84.

3 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, Kutjevo: vlastita naklada, 1982. str. 18. 4 Isto, str. 20. 5 Isto, str. 21.

6 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, Zagreb: vlastita naklada, 1906., str. 10.

je opatiju *de Gotho* (Kutjevo) uz uvjet da su, od dohotka kojeg su ostvarili, morali uzdržavati gimnaziju u Požegi i podučavati mladež znanostima.⁷

Isusovci su krenuli u modernizaciju. Izgradili su novi podrum te su se počeli baviti vinogradarstvom. Izgradili su nove objekte kao što je zgrada *Kamenitih vrata* te brojne nadogradnje na ostale zgrade imanja.⁸ Pristupili su i izgradnji dvorca koji je bio dovršen 1725.⁹ Krenuli su u pošumljavanje, uglavnom hrasta i pitomog kestena kojeg nije bilo na tim prostorima do tad.¹⁰ Bavili su se sadnjom dudova – svilarstvom – te uzgojem duhana, čiju su kulturu preuzeli od Turaka. Požeški je duhan, zbog svoje kvalitete, bio na dobrom glasu i vrlo tražen.

Organizacijom vlastelinstva se bavio upravitelj, koji je za svoj rad bio plaćen, što novčano, što u naturi – uglavnom vinom. Radio je na obnovi zgrada te ponovnoj uspostavi podrumarstva u Kutjevu.¹¹

Marija Terezija je 1780. osnovala Naukovnu zakladu za Hrvatsku i Slavoniju kojoj je predala sav imetak duhovnih redova koje je u međuvremenu ukinula. Njezin sin, Josip II., nasljednik na mjestu vladara Habsburške monarhije je 1781. raspustio sve redove koji se nisu bavili uzdržavanjem bolnica, škola i župa.¹² Isusovci su zbog toga bili prisiljeni 1784. predati posjed u državne ruke.¹³

Djelatnici Naukovne zaklade su već 1790. izvršili procjenu stanja imanja. Ukupna količina zemlje koju su popisali bila je 25 880 katastarskih jutara ili 14 847 hektara. Vlastelinstvo je do 1882. godine bilo u vlasništvu Naukovne zaklade. To je bilo vrijeme stagnacije imanja te razgraničenja zemlje sa seljacima. Dvorac je u to vrijeme bio u istom stanju kao i u vrijeme isusovaca, odnosno u vrlo lošem stanju i žudio je za restauracijom.

Kako je nastupilo 19. stoljeće i velike promjene u svijetu, došlo je do postepene liberalizacije te ukidanja feodalističkih odnosa. Tako je 1848. ban Josip Jelačić ukinuo sve porezne

7 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 10.

8 Isto, str.43.

9 Isto, str. 43-44.

10 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, Zagreb: vlastita naklada, 1969., str. 36.

11 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 44.

12 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 44.

13 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 10.

daće koje je kmet morao davati čime je ukinuo feudalizam.¹⁴ Naravno, proces provedbe ove mjere je bio spor i trebale su godine rada i nove regulative i zakoni (1853. – carski patent o izvršbi rasterećenja zemljišnoga; 1857. carski patent o uređenju zajedničkog zemljišta – isplate komesacije između posjednika i podanika) kako bi se regulativa ispunila.¹⁵ Te regulacije su rezultirale brojnim konfliktima bivših feudalnih gospodara i njihovih podložnika, u čije su ruke dospjeli ti posjedi. Iste je probleme, bez obzira na segregaciju, čak 50-ak godina kasnije imalo i vlastelinstvo Turković nakon preuzimanja gospodarstva. Seljaci su uglavnom bespravno krčili njihove šume.

Ove su se mjere, naravno, počele vrlo vjerno i brzo provoditi i u '*Abbatia de Gotho*' odnosno u opatiji Kutjevo, čak brže i jednostavnije nego na drugim vlastelinstvima jer je ona bila direktno pod upravom carske komore. Iz tih razloga je došlo do privatizacije određenih posjeda i vlastelinstava unutar monarhije pa je i vlastelinstvo Kutjevo ubrzo prešlo u vlasništvo novih gospodara. No, stanje u kojem se našlo vlastelinstvo Kutjevo bilo je prilično kaotično. Opseg imanja je bio znatno veći nego u doba cistercita, ali turska pustošenja, prisutnost vojne krajine u blizini te ugarski pritisak, ostavili su teške posljedice na opće stanje gospodarstva. Malobrojni, nesustavni i loši pokušaji obnove gospodarstva sa malo znanja, sredstava te bez potpore države, rezultirali su lošim stanjem vlastelinstva Kutjevo.

IV. Vlastelinstvo Kutjevo pod Turkovićima (Milanom)

1) Preuzimanje vlasništva i stanje vlastelinstva

Poslije isusovačkog reda, upravu nad vlastelinstvom je od 1873. preuzela kraljevska komora, odnosno *Kraljevska ugarska dvorska kancelarija* koja stvara *Naukovnu zakladu 'Fundus studiorum'*. Pod komorom djeluje do 1882. kad je trebao početi veliki proces razgraničenja dobra Kutjevo s posjedima okolnog stanovništva.¹⁶ Tijekom tog razdoblja, uglavnom do 1838., posjed je bio ustupljen, sa kraćim prekidima, u zakup raznim vlastelinima koji su ga iskorištavali za vlastiti profit, a manje unaprjeđivali melioracijski, infrastrukturno i gospodarski.¹⁷ O stanju

14 Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2000., str. 106. 15 Isto, str. 195.

16 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 45.

17 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 58.

vinograda i šljivika, kako u požeškom kraju tako i u Kutjevu, svjedočio je župnik iz Kutjeva, Ernest Filetić. On je u Saboru 1861. izjavio da je stanje inih 'žalibože'. Kutjevo je, kao dio Naukovne zaklade, zaostajalo za trendovima te nije ispunjavalo uvjete opstojnosti.¹⁸

Zbog svega navedenog, Sabor je 1875. donio „Zakon o razprodaji nepokretnog vlasništva hrvatsko-slavonskih zakladah, vjerozakonske i naukovne“. Time je ban dobio ovlaštenje da proda određena imanja u Hrvatskoj među kojima i kutjevačko.¹⁹ To je u konačnici i dovelo do prodaje imanja 1882. godine.

Na dražbu za kupnju vlastelinstva su poslana tri ponude od kojih je apsolutno najveća bila ona od strane kompanije Turković-Türk u iznosu od 1 350 000 forinti.²⁰ Tako je kupoprodajni ugovor bio potpisan 10. srpnja 1882., a potpisnici su bili Vjenceslav Turković i Franjo Türk kao kupci. Ukupna površina koja je pripala kompaniji iznosi 25 283 katastarskih jutara, od toga 20 796 čine šume – što je i bio glavni razlog kupovine ovog imanja jer se kompanija Turković-Türk bavila trgovinom drva, a ostatak je bilo gospodarsko zemljište.²¹ Gospodarstvo se nalazilo u vrlo lošem stanju. Većina imanja se nije održavala i eksploatirala, kao što se već utvrdilo i ranije, jedino je stari podrum, izgrađen u doba cistercita i održavan za vrijeme isusovaca, bio u dobrom stanju.

Razlog toj eksploataciji je bilo redovito mijenjanje vlasnika i upravitelja imanja, shodno tome i manja briga za popravak ili obnovu imanja.

2) O obitelji Turković

Turkovići su podrijetlom iz Kraljevice gdje su se bavili trgovinom. Vjenceslav Turković (1826-1902.) je iz Kraljevice prešao u Karlovac, trgovao je drvom i žitom, a posjedovao je i vlastite brodove. Tamo je s Franjom Türkom osnovao kompaniju Turković-Türk, koja je djelovala do 1886.²² Njegova dva sina Petar-Dragutin i Milan Turković pohađali su školu u Rakovici, a zatim trgovačko-nautičku akademiju u Trstu. Milan Turković se posebno istaknuo kao trgovac i

18 Isto, str. 45-46.

19 Hruška, Goran. *Diplomski rad: Vlastelinstvo Kutjevo u vrijeme obitelji Turković (1882-1945.)*, Zagreb: 1996., str. 8.

20 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 72. 21 Isto

22 Turković, Milan. *Autobiografija Milana Turkovića*, Sušak: vlastita naklada, 1939., str. 223.

predstavnik kompanije diljem svijeta, zbog čega je putovao čak do Odese,²³ Londona, ali i preko Atlantica u Philadelphiu, New York i dr. Može se reći da su putovanja u Sjedinjene Američke Države bila od velikog značaja za kasnije poslovanje jer je većinu modernih načina proizvodnje i uzgoja upoznao upravo za vrijeme boravka ondje. Milan Turković je, kao stručnjak za šumarstvo, radio na eksploataciji drva u Lipovcu, Vrbanji i Bošnjacima. Nedugo zatim, već 1886., došlo je do razlaza između Turkovića i obitelji Türk čiji se udio otkupio u korist obitelji Turković.

Petar-Dragutin Turković se 1894. preselio u Zagreb radi rješavanja upravno-administrativnih poslova vlastelinstva Turković. Uz to, u Zagrebu je imao još neke bitne uloge, bio je član ravnateljstva zagrebačke Plinare i Tvornice kože te predsjednik Zagrebačke pivovare i Hrvatske eskomptne banke. Njegova zavidna poslovna karijera dosegla je vrhunac kada je postao veliki župan Zagrebačke županije, 1906-1907. godine.²⁴

Milan Turković je ostao u Kutjevu do 1910. kada se i on, zbog gospodarskog i kulturnog života, preselio u Zagreb. Braći Turković je 1911. bila dodijeljena titula baruna s pridjevom „Kutjevski“

koja ih je pratila cijeli život. Iznenadna smrt Petra-Dragutina 2. travnja 1916., potresla je obitelj, a njegove je funkcije, kako u Zagrebu, tako i one na imanju, preuzeo Milan Turković.

On je tako postao predsjednik Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva, predsjednik Drvne centrale za Hrvatsku i Slavoniju, predsjednik Hrvatske eskomptne banke itd.²⁵ Nakon rata je i dalje bio aktivan, postao je predsjednik Jugoslavenskog šumarskog udruženja, do tad Hrvatskog šumarskog udruženja, a počasni doživotni predsjednik istog postao je 1924. godine. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca odlikovan je ordenom sv. Save III. stupnja, ordenom Bijelog orla V. stupnja i ordenom Jugoslavenske krune III. reda.²⁶

U Sušak se seli 1930., gdje je unatoč starosti nastavio s radom. Poglavitito se bavio arheologijom i povijesti te je stvarao svoja najpoznatija historiografska djela. Pisao je o cistercitima u našim krajevima, o povijesti Senja, Karlovca, Kraljevice itd.²⁷ Pisao je i stručna djela o šumarstvu i hrastovima.

23 Kovačević, Ivo. "Uloga Milana Turkovića u razvoju Poljoprivrednog dobra Kutjevo", *Požeški Zbornik: Književnost, umjetnost, nauka, ekonomija, društvo*, vol. 4., Slavonska Požega: 1974., str. 205.

24 Turković, Milan. *Autobiografija Milana Turkovića*, str.150-151.

25 Hruška, Goran. *Diplomski rad: Vlastelinstvo Kutjevo u vrijeme obitelji Turković (1882-1945.)*, str. 11. 26 Isto.

27 Turković, Milan. *Autobiografija Milana Turkovića*, Sušak: 1939., str. 22-24.

3) Vinogradarstvo i vinarstvo

„Tko dobro pije – dobro spava

Tko dobro spava – ne griješi

Tko ne griješi – dođe u raj“

*Dakle pij – i doći ćeš u raj!*²⁸

Vinogradarstvo je uglavnom bila sporedna kultura na imanju. Prioritet je bilo šumarstvo i prerada drva. S godinama je vinogradarstvo postalo sve značajnija kultura koja će u konačnici postati dominantna grana vlastelinstva. Većina tržišta i veza sa stručnjacima bile su vezane uz Austro-Ugarsku. Ti su se odnosi nastavili i imali su veliki značaj na razvoj vinogradarstva na imanju nakon Velikog rata i promjene državne strukture u kojoj se našla Hrvatska.

U vinogradima su se uglavnom uzgajale stare sorte vina, rimskog podrijetla. Vrlo brzo nakon dolaska Milana Turkovića, kao predsjednika kutjevačke podružnice i njegovog brata, Petra- Dragutina Turkovića, kao člana Upravnog odbora Gospodarskog društva, ujedno i vlasnika imanja, uvele su se nove hibridne sorte, no nije se zanemarilo i njegovanje plemenitih sorti. Krenulo se sa modernizacijom, koja je bila mala i postepena, a čekala je svog preporoditelja.

Krajem stoljeća je već uvedena obrana od tuče, što je bio veliki napredak u očuvanju ploda i vinograda. Uz tuču, kao problem se javljaju i sušne godine, hladne zime, ali i filoksera. Filoksera se prvo pojavila na hrvatskim otocima 1891. te se pomalo počela širiti u unutrašnjost.²⁹ Na imanju se pojavila 1890.-ih, kao autohtoni insekt iz doline rijeke Mississippi, koji se hranio lišćem i korijenjem vinove loze, uzrokujući tako štetu lozi od koje su mogle nastati trajne posljedice.³⁰ Značajnu ulogu prilikom rješavanja ovog nametnika je odigrala i zemaljska vlada koja je problemu pristupila aktivno i odlučno.³¹ Tako je obitelj Turković imala velikog saveznika

28 M. U. „Zanimljivosti o vinu: Pobožni vinopije.” *Vijesnik: savez Hrvatskih vinogradara i voćara*, 1. travnja 1938., str. 11.

29 Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, str. 205.

30 Rotim, Nino. "Filoksera ili trsov ušenac (*Viteus vitifoliae* Fitch)." *Glasnik Zaštite Bilja*, vol. 41, br. 6, 2018, str. 77.

31 Potrebeca, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 73.

u rješavanju ove bolesti u svojim vinogradima. Problem s ovim nametnikom je konačno bio riješen 1906. godine.

Modernizacija je uključivala nove sofisticirane načine obrade: bordoški rez (francuski rez iz pokrajine Bordeaux),³² cijepljenje ključića koji su sađeni po Richterovoj metodi, više prostora između sadnica zbog insolacije te lakšeg kretanja itd. Svi ti pomaci i novi načini uzgoja rezultirali su kvalitetnijim, otpornijim vinogradima, s više uroda i boljim vinom. Za navedene promjene su bili zaslužni stručnjaci poput dr. Ive Molline, Milana Hržića te Pavla Cesara. Većina njih je bila dovedena kao stručni kadar od 1890.-ih, a došli su iz raznih dijelova Hrvatske, iako je većina bila iz same požeštine. Već 1906. vlastelinstvo Kutjevo je spadalo u jedno od najvećih i najbolje vođenih gospodarstava u Hrvatskoj i šire.

Glavni upravitelji bili su redom: Antun Tomić (1917.-1926.), Stjepan Žanić (1926.-1931.), Tomislav Tomić (1931.-1945.). Stručni upravitelji su bili: Karl Meder 'stariji' (1903.-1912. i 1925.1936.), Karl Meder mlađi (1928.-1934.) te suradnici Tomo Sontacchi i Josip Pokorny. Nadzorno osoblje bili su: Šandor Galamboš, Adam Turac, Janko Bočkaj, Antun Klepić i Dragan Jugović.

Većina upravitelja imanja su bili lokalni ljudi, poznavali su običaj uzgoja vinove loze, što je za Milana Turkovića, kao osobu s manjkom znanja o istom, bilo iznimno značajno. Njihove su veze s obitelji Turković vrlo brzo postale trajne i neraskidive, čak do te mjere da su bili pozvani i na proslave koje su se oragnizirale od strane obitelji. Naravno, bilo je tu brojnih stalnih, ali i povremenih radnika, muških i ženskih, koji su se isticali svojom inteligencijom i znanjem o voćnjacima, šumama, podrumarstvu itd. Važnu ulogu su u počecima imali Arnold Beck, iz mjesta San Michele (Južni Tirolo)³³– koji je na imanju radio od 1897.-1904. i njegov suradnik Karl Meder koji je nastavio njegov rad te je ujedno radio kao inspektor gospodarstva Kutjevo, a do svoje smrti 1938. ostao je jedan od upravitelja imanja. Njegov istoimeni sin je kasnije bio jedan od glavnih suradnika i savjetnika Zdenka Turkovića, sina Milana Turkovića.

Osnivanje novih nasada vinograda te uvođenje novih sorti iz Francuske, Njemačke i Amerike počelo je 1896. godine. Potreba za osnivanjem novih nasada na američkoj podlozi javila

32 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 54., *Rukopis Zdenka Turkovića – tiskani*, VIII. „Enciklopedijski Priručnik – 2 svežnja“, str. 82.

33 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 67.

se zbog filoksere, na koju je američka loza bila otporna.³⁴ Tako su novi vinogradi bili otporniji na nametnike, a lokalne loze su bile oplemenjene američkim. Američke podloge su vrlo brzo nakon rješavanja tog krucijalnog problema bile zamijenjene nekima iz europskih zemalja te u konačnici, godinama kasnije, onima iz Austrije.

Prijašnji običaj da se loza penje uz drveni kolac bio je poprilično zastario te nije omogućavao da se iskoristi cijeli potencijal vinove loze. Tek od 1895./96. rezanjem na dva lucnja, loza je donosila više roda, koji je ujedno bio i kvalitetniji. Ti dvostruki lukovi omogućavali su lozi više zraka i svjetla, zbog čega je grozd mogao lakše dozrijeti, a uz to se mogao popeti više u zrak što je lozi

davalo otpornost na proljetne mrazove.³⁵ Zbog toga je špricanje i sumporenje bilo lakše i jednostavnije. Za takvu rezidbu je bila potrebna i određena konstrukcija po kojoj bi se tako rezana loza mogla penjati. Stoga se od 1898. počela koristiti žičana armatura.³⁶ Bitan je i položaj na kojem se vinograd nalazio. Oni koji su bili položeni više na obroncima Krndije davali su obično veće urode, ali slabije kvalitete, dok su vinogradi na nižoj nadmorskoj visini, kao vinograd Maja, imali urod obrnuto recipročan kvaliteti.³⁷

Počelo se posvećivati više vremena ljetnom obrezivanju, zelenom povezivanju te rješavanju problema parazita na vinovoj lozi.³⁸ Kako bi loza bila što otpornija i zdravija krenulo se u njeno tretiranje vrlo pažljivo: cijepila se protiv bolesti, rigolalo se tlo (duboko oranje)³⁹ te se obrađivalo tlo uz samu lozu do prvog uroda. Što se tiče gnojenja i obrađivanja tla, u tim se poslovima nije nimalo štedilo. Već je spomenuta i tuča koja je uvijek uzrokovala velike probleme pa su stoga bili nabavljeni Greinitzovi tučobrani, od kojih se vrlo brzo odustalo zbog nesreća koje su se događale.⁴⁰ Takav pristup dokazuje koliko je Milan Turković ulagao u zaštitu svojih vinograda i voćnjaka, kako bi ih zaštitio od bolesti i vremenskih nepogoda, što, inače nije bio čest slučaj.

34 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 66-67., HR-DASB-PŽ-279, Kut. 54., *Rukopis Zdenka Turkovića – tiskani*, str. 82.

35 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 42.

36 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 54., *Rukopis Zdenka Turkovića – tiskani*, VIII., str. 82/1.

37 Turković, Zdenko. *Vinogradarstvo Vlastelinstva Turković u Kutjevu*, Zadružna štamparija u Zagrebu, Zagreb: 1939., str. 6.

38 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 42.

39 Rigolanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 29. 9. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52850> 40

Turković, Zdenko. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 44.

Početak 20. stoljeća su bile uvedene i nove sorte, čiji je broj tih godina iznosio 94 na šest američkih podloga. Takav asortiman je bio iznimno značajan, jer je kasnije proučavanje tih loza od strane Zdenka Turkovića rezultiralo daljnjim napretkom vinogradarstva na samom vlastelinstvu, ali i u kutjevačkom kraju. Uz dvije stare sorte: kadarku i domaću belinu, bile su uvedene nove sorte: graševina, traminac, burgundac bijeli, sivi i crni, sauvignon, rajnski rizling, muškati ruža, žuti i crveni, merlot te brojne druge sorte. Naravno, bilo je tu i onih slabije kvalitete kao što su: plemenka, frankovka, portugizac crni i druge.⁴¹ Posebno se istaknula graševina kao

kvalitetna sorta te Ružica crvena kao stolno vino. Kutjevo je, iz tih razloga, postalo centar za širenje graševine po Hrvatskoj, koja je vrlo brzo postala popularna među vinogradarima zbog svojih osobina.

Te promjene su dale vrlo brze i obilne rezultate u tim prvim godinama djelovanja. Parcele koje su bile sađene i održavane uglavnom po starim metodama sadnje, bez suvremenih podloga, cijepljenja itd. imale su veći pad prinosa s godinama. S druge strane, nove metode sadnje su očuvale visok prinos po katastarskom jutru i tijekom većeg broja godina. To znači da su modernizacijski procesi u tom smislu polučili rezultate i sačuvali visok prinos s godinama.

Prodaja je u početku bila veliki problem, jer je trebalo naći tržište izvan Austro-Ugarske zbog većih troškova proizvodnje i samim time veće cijene proizvoda. Cijene u monarhiji nisu bile dovoljno visoke da bi zadovoljile ambicije Turkovića. Posao prodaje je bio vrlo zahtjevan zbog snažne konkurencije s tržišta iz Njemačke i Francuske. Prodaju je, po svojoj dužnosti, rješavao uglavnom Petar - Dragutin.⁴² Nakon njegove smrti tu dužnost su preuzeli drugi članovi obitelji.

U tom razdoblju valja istaknuti dobre i loše godine, uglavnom zbog suša i tuče. Neke od lošijih godina su bile 1897., 1898., 1902. i 1905. Naravno, bilo je tu i dobrih godina kao što su 1900., 1901. i 1904. koje su dale dokaz da su potezi do sad bili ispravni i da bi trebalo nastaviti u istom smjeru.⁴³ S procesom modernizacije nastavilo se sve do Velikog rata, kad je zbog novonastale situacije i okolnosti, modernizacija znatno usporena.

41 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 74. 42 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 46.

43 Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*, str. 75

Takvi noviteti u uzgoju vinove loze bili su uvedeni u vrijeme Milana Turkovića. Njegovo teoretsko poznavanje literature i znanja s putovanja te stručnost upravitelja rezultirali su tim pomacima u načinu uzgoja vinove loze. Modernizacija je bila ključna kako bi se pratio korak s drugim svjetskim silama u proizvodnji vina.

4) Šumarstvo i lov

U drugoj polovici 19. stoljeća oko 60% površine Slavonije su činile šume.⁴⁴ Godine 1890. je drvna industrija činila dvije trećine ukupne industrije Slavonije.⁴⁵ Konjunktura potrebe za trgovinom bačvarskim dužicama te prerađivačkim proizvodima od 1860-ih rezultirala je sve većim interesom poduzetnika s kapitalom za kupnju šuma. Prvenstvo zakupa i otkupa je iz tih razloga imao strani kapital.⁴⁶ Osječka Komora je brzo uočila kvalitetu slavonskog hrasta i za druge proizvode pa je od 1880-ih preporučala prenamijenu s dužica na tesanu građu i druge proizvode.⁴⁷ Tako je i obitelj Turković, zajedno sa svojim partnerima, odlučila kupiti imanje radi prerade i distribucije šuma.

Tri četvrtine gospodarskog dobra vlastelinstva Kutjevo sastojalo se od šuma, koje su u počecima bile jedan od glavnih izvora prihoda, ali i zasebna djelatnost cijelog gospodarstva. Sastojalo se od dvije šumarije: kutjevačke i irenovačke (topografi za šumarije). Uglavnom su prevladavale šume bukve i hrasta. Lokalci su krčili šume čisto iz vlastitih potreba, nije se marilo za održavanje šuma, iskorištavalo ih se bez ponovnog pošumljavanja. To je ostavljalo negativne posljedice jer je pošumljavanje bilo vrlo važno radi sprečavanja erozije tla te mogućnosti ponovnog korištenja šume.⁴⁸ Važno je bilo spriječiti prekomjerno krčenje jer su šume, sa svojim korijenjem, držale zemlju konzistentnom.

Dolaskom Turkovića kao vlasnika imanja, naročito Milana Turkovića koji je kao stručnjak znao upravljati šumama, krenula je brza i toliko očekivana regeneracija šuma. Sadile su se mlade sadnice hrasta i bukve, ali se njegovala i crnogorična šuma – crni i bijeli bor (koji je kao građevni

44 Volner, Hrvoje. "Drvna industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine." *Historijski zbornik*, vol. 65, br. 2, 2012, str. 458.

45 Isto, str. 463. 46 Isto, str. 462.

47 Karaman, Igor. *Požega u srcu Slavonije*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997., str. 172-174.

48 Turković, Milan *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 15-17.

materijal puno kvalitetniji i dugotrajniji od hrasta, čak i do 3 generacije). Sadile su se i šume oraha, bora te hrasta lužnjaka, jasena i brijesta. Radilo se i na čišćenju šuma, poglavito od korova kao što su kupina i glog. Odstranjivala su se i stabla manje vrijednosti kako bi se oslobodio prostor za bolji razvoj kvalitetnijeg drva.

Racionalizacija i poboljšanje šumarstva rezultirali su smanjenjem uzgoja domaćih životinja i njene paše u šumama, neke domaće životinje su bile skroz izbačene iz uzgoja kao što su koze, ovce i konji, a broj ostalih je bio drastično smanjen (vidi tablicu 2).⁴⁹ Razlog tome je bila djelomično i preorijentacija cijelog gospodarstva sa dominantnog šumarstva na ostale grane kao što su voćarstvo i vinogradarstvo te nezainteresiranost za održavanje domaćih životinja.

Godine	1882.	1905.
Konji	980	-
Rogata marva	2 900	380
Svinje	5 300	1 200
Ovce	1 000	-
Koze	500	-

Tablica 1.: Racionalizacija domaćih životinja uslijed smanjenja šume

Uzgoj mladih šuma, poglavito šuma hrasta i bukve bio je izrazito mukotrpan posao i zahtijevao je znatne izdatke za sadnju istih. U razdoblju od 1882. do 1905. slika šuma je drastično promijenjena tako što su počele dominirati kvalitetnije vrste nasada. Jedna od glavnih zadaća je bilo i održavanje cesta, puteva, staza, požarnih i međašnih prosjeka u šumama. To je prvenstveno bilo važno zbog izvoza trupaca iz šume.

Većina pilana u Hrvatskoj se nalazila uz Podravinu. Prijevoz se odvijao brodovima te željeznicama prema Mađarskoj, najviše u Translajtaniju.⁵⁰ Kutjevo je, što se tiče mogućnosti izvoza u ostale krajeve Monarhije, bilo u vrlo teškom položaju. Obližnje željeznice nije bilo do

⁴⁹ Isto, str. 19-21.

⁵⁰ Volner, Hrvoje. "Drvena industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine.", str. 462-463.

1894., stoga se većina trupaca u počecima prevozila kolima do željeznice u Brod (Slavonski Brod), Osijek i Sisak – Pričac na Savi.⁵¹ Iste je godine bio pušten odjeljak pruge Pleternica-Požega, koji je izrazito koristio obitelji Turković radi lakšeg plasmana proizvoda na tržište.⁵² Koristile su se uglavnom kotarske i selske ceste koje su više služile kao ljetni putelji.⁵³ No, vrlo brzo su se pod okriljem Turkovića širile i krčile šumske ceste, kako bi se materijal za obradu i prodaju iz šume,

konjskim zapregama, mogao izvoziti do pilana ili željeznica kao kruta sirovina. Također su se gradile i uskotračne pruge kroz šumu do obližnjih željeznica. Gradnja cesta i željeznica, posebno uskotračnih, omogućila je lakše širenje i planiranje gospodarstva.

Transport je bio prilično skup, ali je imao potporu hrvatskog bana Károly Khuen-Hédervárya.⁵⁴ Glavno tržište za izvoz sirovine bila je Francuska, ali i Njemačka i Engleska.⁵⁵ Glavni proizvod Trukovića su bile daske od bukovine i hrasta, koje su se izvozile kao sirovina za proizvodnju pokućstva diljem Europe. Od ostataka piljenja, ogranaka te lošijih komada bio je pravljen ugljen koji se prodavao metalurškim regijama kao što su: Štajerska, Koruška i Tirol.⁵⁶

Milan Turković je modernizirao šumarstvo te je pokazao nove načine korištenja šuma i šumskog materijala. Njegova glavna izvozna sirovina bio je hrast, zatim bukva, a tek kasnije po vrijednosti slijede crnogorična šuma i orah. Izvoz je Milanu Turkoviću bio izrazito značajan, dobivao je veću cijenu za slavonsku kvalitetnu hrastovinu koja se vani upotrebljavala za pokućstvo, namještaj, bačve (uglavnom u Njemačkoj). Parne pilane koje su omogućavale bržu i kvalitetniju obradu trupaca dale su veliki doprinos cijelom projektu. Milan Turković je veliki značaj dao i ponovnom pošumljavanju šuma, za koje su bili zaduženi šumari, jer je osiguravanjem novih mladih šuma osiguravao ujedno i egzistenciju za naredne naraštaje i kasnije reprodukciju.

Manji dio radne snage bio je iz domaćeg stanovništva, a većina se uvozila iz Gorskog kotara, Like, Hrvatskog zagorja, ali i iz Slovačke, Češke i Ugarske. Vrlo često su ti radnici, pod

51 Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, str. 215.

52 Živaković-Kerže, Zlata. *S tradicionalnih na nove puteve (Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.)*, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod i Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek: Hrvatski institut za povijest-Zagreb, 1999., str. 10-13.

53 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 22.

54 Volner, Hrvoje. "Drvena industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine.", str. 460-461.

55 Karaman, Igor. *Požega u srcu Slavonije*, str. 161.

56 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo* str. 23.

povoljnim uvjetima, dobivali zemlju za obradu na kojima su gradili kuće, koje je financirao sam Milan Turković, ali uz uvjet višegodišnje otplate.⁵⁷ To je bilo važno za te radnike jer su tako mogli

ostvariti važan izvor zarade te u u konačnici plaćati porez, kupovati živežne namirnice itd. Tako su vrlo brzo nastala okolna sela Milanlug (po Milanu Turkoviću) 1905., Zdenkovac (po Zdenku Turkoviću) 1901., Vlatkovac 1902., Kneževac 1903., Mokreš 1922., i druga.⁵⁸ Većina tih sela postoji i danas, što dokazuje koliki su utjecaj imali Turkovići na ovaj kraj.

Šumarstvo, prema riječima Milana Turkovića, pravi profit donosi tek nakon 30 ili 40 godina, jer su početak uglavnom ulaganja, obnova šuma i nasada. Puni zamah, po njegovu izračunu, šumarstvo dobiva nakon 120 godina, stoga ne čudi njegov stav da pošumljavanje koristi šumarstvu, ali i narodu više stoljeća.⁵⁹

Veliki problem vlastelinstvu Kutjevo je postala velika konkurencija – što unutardržavna što ona iz vana. Prva konkurencija bila je obitelj Gutmann, koja je u Belišću poduzimala značajna ulaganja u šumarstvo. Valja spomenuti i strane investitore kao što je bila pilana u Đurđenovcu u vlasništvu belgijske firme, kasnije poznata kao Neuschloss, s kojom su surađivali i Turkovići. Važna je bila i velika francuska tvrtka sa sjedištem u Parizu, Sociétés d'importation chêne.⁶⁰ Kriza cijena je nastupila dolaskom hrastove građe iz šumskih područja Sjeverne Amerike i Rusije na domaće tržište, početkom 20. stoljeća. Kriza se produbila i kulminirala krajem prvog desetljeća novog stoljeća kada je, uz zastoj u prodaji šumskih proizvoda i ne potpisivanje novih ugovora, nastupila i politička kriza između Srbije i Austro-Ugarske u vezi s aneksijom Bosne i Hercegovine te tzv. Carinskim ratom protiv Srbije.⁶¹ Ovi događaji su vrlo brzo rezultirali blagom preorijentacijom vlastelinstva s dominantnog šumarstva (koje se kasnije polagano prodalo i bilo teret gospodarstva) na nešto profitabilnije grane, kao što su vinogradarstvo i voćarstvo.

Uz šumarstvo se uvijek veže i još jedna srodna grana kulture, stara koliko i čovječanstvo, lovstvo. Politička zbivanja u 19. stoljeću te u konačnici ukidanje feudalizma, rezultirali su time da je lovstvo postalo dostupno svima. Zbog masovnog lova, lovstvo se reguliralo Patentom iz 1853.

57 Hruška, Hruška. *Diplomski rad: Vlastelinstvo Kutjevo u vrijeme obitelji Turković (1882-1945.)*, str. 13.

58 Buturac, Josip. "Stanovništvo Požege i oklice 1700-1950.", „ *Zbornik za narodni život i običaje JAZU – knjiga 43*, Zagreb: 1967., str. 369-390.

59 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 26-27.

60 Karaman, Igor. *Požega u srcu Slavonije*, str. 175.

61 Isto, str. 177-178.

i lovnim zakonom iz 1870. godine.⁶² Razlikovao se dominalni i regalni oblik lovstva. U Slavoniji, a samim time i u požeškoj kotlini, zbog velikog broja divljači je vladao nezaštićeni, regalni oblik lova.⁶³

Vlastelinstvo Kutjevo nije nimalo odstupalo od ustaljenih kulturnih običaja što se tiče lova. Haraćilo se, izlovljavalo do nemilice, gotovo je i nestalo plemenite divljači. U Kutjevu se uglavnom izlovljavala lisica, kuna, divlja svinja, srna, jelen te ponegdje i divlja mačka. Dolaskom vlastelinstva u posjed obitelji Turković moralo se regulirati i lovstvo, jer je krivolov bio svestran. Moralo se riješiti velikih grabežljivaca, ali ne u mjeri da ih se istrijebi nego da se smanji njihov broj. Prema divljači se odnosilo tako da im se omogućavala hrana i tako što su se polja štitila raznim zamkama koje ne mogu nauditi životinji.⁶⁴ Lov je postao jedna vrsta dokolice, koja je seljacima i djelatnicima vlastelinstva, donosila zabavu, ali i korist.

5) Voćarstvo

Već 1896. se počelo s renoviranjem voćnjaka na gospodarstvu Kutjevo. Krenulo se sa sadnjom novih nasada voćaka, modernijih i otpornijih na bolesti. Počelo se krčiti oko voćaka te se tlo oko voćaka puno bolje kultiviralo kako bi voćke, u prvom redu bile zdravije te u konačnici i davale više plodova. Turkovići su počeli raditi na modernizaciji voćarstva. Njihov je model i značaj u ovom vidu gospodarstva bio iznimno važan, ne samo za prikaz napretka gospodarstva nego i za prikaz opće modernizacije požeškog kraja.⁶⁵

Površina voćnjaka je 1906. iznosila 496.6 ha sa 247 036 stabala. Sve su plantaže bile ograđene žicom u dužini od preko 30 km. Glavna svrha ograde bila je zaštita od divljači.⁶⁶ O raznolikosti uzgoja ovog gospodarstva govori podatak da je u to vrijeme postojao sortiment od čak 609 sorti različitog voća i 94 vrste vinove loze na šest američkih podloga.⁶⁷ Takva raznolikosti je

62 Šute, Ivica. "Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj." *Ekonomika i ekohistorija*, vol. 5, br. 1, 2009, str. 117. 63 Isto, str. 116.

64 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 28-29. 65

Isto

66 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 66.

67 Kovačević, Ivo. "Uloga Milana Turkovića u razvoju Poljoprivrednog dobra Kutjevo", str. 207.

omogućila proučavanje, bilježenje te pronalaženje prednosti i mana svake sorte što je kasnije usavršio Zdenko Turković.

Voćarstvo i vinogradarstvo su bili organizirani u tri uprave: Draganlug, Hrnjevac i Vinkomir (toponimi na imanju). Voćna plantaža Draganlug je već 1902. imala oko 170 000 stabala, među kojima je dominirala šljiva i bila je jedna od najmodernijih plantaža u Europi (vidi tablicu 2).⁶⁸ Kroz nju je prolazila uskotračna željeznica radi lakše distribucije, sve do željezničke postaje Ciglenik. Voćnjak je služio i kao lozni rasadnik i matičnjak. U sredini su bile zgrade s uređajima za obradu te skladište. Teške prilike koje su uslijedile prije Prvog svjetskog rata primorale su Turkoviće da tu ekonomiju prodaju Josipu Ungaru 1910-1912.⁶⁹ Gubitak tog velikog nasada bio je kompenziran osnutkom voćnjaka, uglavnom s jabukama i šljivama kod Begteža, površine 32 ha. Taj voćnjak je bio osnovan po najmodernijim i najboljim svjetskim standardima, bolje rečeno američkim, jer je Milan Turković pokušavao vjerno kopirati njihov model proizvodnje.⁷⁰

Uprava ekonomije Vinkomir, čija je površina bila 82 ha, sastojala se od tri dijela: vinograda Vinkomir, voćnjaka Dolac te voćnjaka sa lozним matičnjakom Tomačevo. Treća uprava, ona u Hrnjevcu, bila je veličine 197 ha, a sastojala se od voćnjaka Hrnjevac veličine 114 ha, voćnjaka Jelkovac (42 ha) te vinograda Maja (33 ha) i Venje (7.4 ha). Plantaža Hrnjevac je bila osnovana 1897. te su se na njoj sadile jabuke u razmaku od 10-12 m te šljive u razmaku od 6 m.⁷¹ Značajno je istaknuti kako su se od šljiva prilično istaknule *bistrice*, točnije jedna njihova selektivna grana, koju je profesor na Gospodarsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu, Ivan Rittig, nazvao 'Muškatsljiva Turković'.⁷² Od trešanja se značajnom pokazala velika hrustavka, zvana 'Hedelfinger'.

68 Isto, str. 206.

69 Buturac, Josip. "Stanovništvo Požege i oklice 1700-1950.", str. 375.

70 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 68. 71 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 50-51.

72 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 80., HR-DASB-PŽ-279, Kut. 48., *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo*, „Voćnici i lozni rasadnici“, str. 128.

Plantaze	Šljive	Jabuke	Kruške	Ostalo voće	Ukupno
Hrnjevac	4 251	18 123	-	654	23 028
Jelkovac	838	20 460	-	8 961	30 259
Tomačevo	4 616	400	-	-	5 016
Draganlug	132 154	19 547	3 210	15 091	170 002
Vinkomir	1 278	1 631	804	13 148	16 861
Drvoredi	2 000	140	-	-	2 140
Ukupno	145 137	60 301	4 014	37 854	247 306

Tablica 2.: Prikaz stanja voćaka u voćnjacima.

Starim voćnjacima je uglavnom bila potrebna čak jedna generacija kako bi dali prve velike urode, ali i tad je urod bio vrlo upitne kakvoće. Uglavnom je takvih voćaka bilo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u školskim vrtovima, kod gospodarskih društava te privatnika, koji se nisu bavili trgovinom voća. Za modernije voćarstvo je bilo potrebno pronaći alternativu.⁷³

Za pravilno i ekonomično gospodarenje voćnjakom trebalo je puno više truda kako bi urod u što ranijem roku postao povoljan za pristojnu zaradu. Vlasnik se morao brinuti o svemu, nije mogao očekivati povoljno proljeće bez mraza, ljeto bez bolesti i slično. Kako bi ispunio svoja očekivanja i poboljšao proizvodnju, morao se ugledati uglavnom na američke uzore, kojima se vodio u svemu u svome poslu. Skok od primitivnog načina proizvodnje do modernih voćnjaka bio je prilično težak i zahtijevao je velika ulaganja.

Što se tiče modernizacije, morali su se uvesti neki noviteti u načinu sadnje: birati povoljno tlo, gnojidba, sadnja na veću dubinu radi boljeg ukorijenjivanja, rigolanje tla uz voćke te, u konačnici, kordonski način sadnje na 50-ak cm jedna od druge. Naravno, vodilo se računa da se smanje troškovi, ali se pokušavalo imanje učiniti što samoodrživijim. Tako se uzgajala vlastita voćka iz matičnjaka, podloge za sadnju su se umnažale u vlastitim nasadima itd. Uzgoj je tako koštao jednu trećinu kupovne voćke.

Grmoliki oblik uzgoja voćaka je, prema Milanu Turkoviću, bio bolji, adekvatniji i kvalitetniji način nego visoki. U početku je bio dobar zbog podrezivanja, zatim i samog obrezivanja,

tamanjenja štetočina, probiranja ploda te na kraju i zbog samog ubiranja ploda. Uz to sve i špricanje protiv bolesti je bilo jednostavnije. U početku se špricalo leđnim prskalicama, a

73 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*, str. 30-31.

kasnije tlačnim agregatima.⁷⁴ Na većoj površini urod je bio veći, kvaliteta bolja i šteta od vjetra je bila mnogo manja.⁷⁵ Prednost grmolike voćke je bila ta što se ona puno brže uzgajala, ranije je davala plod i bila je lakša za obradu. Nedostatak je bio to što je bila kraćeg životnog vijeka.

Uz američke strategije uzgoja te domaći uzgoj voćaka, dobar urod je trebao biti zagarantiran. Takav moderan način uzgoja je rezultirao time da su brojni seljaci u okolici počeli kopirati njihov rad. Taj podatak uvelike ide u korist tezi da su se modernizacijski procesi, koje su proveli Turkovići, reflektirali i na okolno stanovništvo, pospješujući tako ekonomiju u široj okolici.

6) Ekonomije

Ekonomije su bila gospodarstva u užem krugu vlastelinstva Kutjevo. Uglavnom su se bavile ratarstvom i stočarstvom. Kao što je već poznato, kupnjom vlastelinstva, bilo je kupljeno veliko imanje s brojnom stokom (vidi tablicu 1). Većina tih ekonomija se prodala ili dala u najam zbog nerentabilnosti i smanjenja troškova. Na ekonomijama su se uzgajale žitarice i kukuruz, uglavnom za domaće životinje. Sijali su se i konoplja i lan koji su bile isplativi zbog suradnje s tvornicom za preradu istih u Osijeku. Stoka se uzgajala za preradu. Krave su davale oko 1900 litara mlijeka godišnje (sa 3.8% mliječne masti) koje je otkupljivala mljekara u Pleternici. Tako se ostvarivao dobar dio prihoda imanja. Također, jedan od načina zarade bila je i prodaja odojaka koji su se uglavnom izvozili u Mađarsku. Ovce su se uzgajale zbog stajskog gnoja.⁷⁶ Važno je istaknuti i uzgoj vrbe radi proizvodnje košara i veziva koje su se koristile u vinogradima i voćnjacima.⁷⁷

V. Zdenko Turković na čelu uprave

1) Od rata do dolaska u upravu Zdenka Turkovića

U razdoblju od 1914. do 1924., prije nego je Zdenko Turković preuzeo upravu nad vlastelinstvom, ono se zbog rata, a kasnije i zbog posljedica istog, našlo u vrlo teškoj i nepogodnoj

74 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 68.

75 Turković, Milan. *Vlastelinstvo Turković*, str. 38-39.

76 Milan Turković, *Vlastelinstvo Turković*, str. 61-62.

77 Zdenko Turković, *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 66.

situaciji. Rad gospodarstva je bio nastavljen i tijekom rata, prvotno zahvaljujući predratnim ekonomskim i modernizacijskim procesima. Hrvatska nije bila direktno pogođena ratnim stradanjima, ali je bilo novačeno vitalno stanovništvo što je značilo nedostatak radne snage za obradu polja. Isto to se događalo i u Drugom svjetskom ratu. Hrvatska je raspadom AustroUgarske izgubila veliko unutarnje tržište. Do tad, pretežno poljoprivredni dijelovi Monarhije (Slavonija, središnja Hrvatska), izgubili su svoje tržište na zapadu i susreli su se s novim izazovom pronalaska svog mjesta pod suncem u novoj državi Kraljevini SHS. Posljedice su bile kobne, bila je prepolovljena novčana moć poljoprivrednika i onemogućena kupnja industrijskih proizvoda. Modernizacijski procesi su se ipak nastavili do 1926. kada je nastupila svjetska agrarna kriza o čemu će biti riječ nešto kasnije. Tada se otvorila mogućnost za novo tržište koje je bilo izmoreno ratovima (balkanskim i Prvim svjetskim).⁷⁸ Vlastelinstvo je bilo pogođeno ratom, ali ne u velikoj mjeri. Izgubilo je dio tržišta dok je s druge strane nastavilo s modernizacijskim procesima. Vinogradi su, zbog stručnosti, ostali na istoj razini dok je, s druge strane, efektivnost voćnjaka opala.

Ionako tešku situaciju, pogođenu ratnim zbivanjima, potresla je obiteljska tragedija, smrt Petra- Dragutina.⁷⁹ Milan Turković je prepustio upravu nećaku Davorinu Turkoviću, a zatim sinu Vladimiru. Tešku situaciju je još više pogoršalo to što se nije moglo živjeti u Kutjevu jer je dvorac izgorio 1918,⁸⁰ kada je stradao veliki dio namještaja i inventara. U požaru je izgorila knjižnica, veliki dio arhivske građe te arheološka i numizmatička zbirka Milana Turkovića. Obnova dvorca

je bila spora i zahtijevala je velike troškove zbog čega je potpuna restauracija završila tek kasnih '30-tih.

2) O Zdenku Turkoviću

Zdenko Turković rođen je 12. lipnja 1892. u Kutjevu. Pohađao je gimnaziju u Zagrebu, a nakon toga studij prava u Zagrebu i Beču.⁸¹ Studij prava je utjecao na njegov posao enologa i agronoma na način da je počeo uvoditi statistiku u svoj rad. Uz to, putovao je diljem svijeta, od Amerike do

78 Stipetić, Vladimir. *Dva stoljeća razvoja Hrvatskog gospodarstva (1820.-2005.)*.

Zagreb: HAZU, 2012., str. 233.

79 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 71. 80 Isto, str. 74.

81 Hrček, Lojze. "Zdenko Turković – Kutjevski život i rad znamenitog Hrvatskog ampelografa povodom 110. Godišnjice rođenja", *Agronomski glasnik*, vol. 64, br. 5-6, 2002., str. 333

Europe, što ga je vjerojatno dodatno afirmiralo i proširilo mu vidike u područjima enologije i agronomije. Valjalo bi istaknuti kako se na tim putovanjima sreo s brojnim proizvođačima, stručnjacima i sveučilišnim profesorima koji su ostavili značajan trag na njegov kasniji rad.

Od 1925. do 1945. godine je bio upravitelj vlastelinstva Turković u Kutjevu. Od 1927. pa do obustave rada 1940., bio je predsjednik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara u Zagrebu.

Zahvaljujući toj ulozi, imao je značajan utjecaj na javni život i mogućnost agitiranja u unaprjeđenju vinarstva i voćarstva u Hrvatskoj. Objavljivao je stručne članke i svoja istraživanja u časopisu „Vinogradarski i voćarski list“. Sudjelovao je u organiziranju i održavanju izložbi vina i voća u suradnji s drugim stručnjacima i proizvođačima.⁸² Također je i obnašao funkciju predsjednika Gospodarskoga društva i Stručnog odbora za ocjenjivanje vina od 1933.–1940.⁸³

Jedno od njegovih najvažnijih djela toga doba je *Ampelografski atlas*⁸⁴, koji je imao čak tri izdanja od kojih je treće izdano posthumno. To je bilo unikatno djelo takve vrste u svijetu u to vrijeme. Napisao ga je u suradnji sa suprugom, Gretom Turković, umjetnicom, koja mu je izradila akvarele vinove loze i grozdova u prirodnoj veličini.⁸⁵ Izdavanje djela nije išlo s lakoćom. Nakon puno zamolbi i pregovora s izdavačkim kućama napokon su naišli na prvu koja je njihov rad stavila na svoj popis za tiskanje. Bio je to Poljoprivredni nakladni zavod.⁸⁶ Za rad je dobio visoko francusko odlikovanje „Diplome d' Honneur de l' Office International de la Vigne et du Vin“ u

Parizu, 1957. godine.⁸⁷ To je bilo samo jedno u nizu priznanja za njegov doprinos razvoju vinogradarstva.

82 P., M. "Zdenko Turković - Povodom 75-godišnjice života-" *Agronomski glasnik*, vol. 17, br. 8, 1967, str. 707710.

83 Turković, Zdenko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 27. 9. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62787>

84 ampelografija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 12. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2349>, ampelografija je znanost koja se bavi proučavanjem loze

85 Vranić, Dubravka. "Greta Turković." *Ethnologica Dalmatica*, vol. , br. 4-5, 1996, str. 134-135.

86 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 64., *Apelografija – ampelografski atlas*, 2. „Početak repegovora za Ampelografski atlas 1938.“, str. 20.

87 Hrček, Lojze. "Zdenko Turković – Kutjevski život i rad znamenitog Hrvatskog ampelografa povodom 110. Godišnjice rođenja", str. 335.

Izrazito je zanimljiv njegov *Enciklopedijski priručnik za vinogradarstvo*⁸⁸ koji je izdan u vlastitoj nakladi i to u samo nekoliko primjeraka od kojih se jedan čuva u odjeljku Državnog arhiva u Požegi. Ne može ga se pronaći u službenim podacima o pišćevu opusu, a sa sigurnošću se može reći da je izdan poslije 1945., jer se zahvaljuje gospodinu Pavlu Cesaru, stručnjaku za vinogradarstvo, na knjizi *Uputa u vinogradarstvu*.⁸⁹

Sadržaj djela je izrazito značajan jer se bavi detaljnim proučavanjem vinove loze: organografijom, anatomijom, fiziologijom, ampelografijom – uz to i poviješću ampelografije, geologijom, reprodukcijom loze te klimom. Priručnik opisuje vinogradarstvo u užem smislu: sadnju, rezanje, obradu tla, gnojidbu, berbu, grožđe u neprerađenom stanju te zaštitu protiv bolesti i štetnika. Dodatak djelu je uputa za vođenje statistike čime je htio potaknuti čitatelja na vođenje iste u vlastitom poslovanju. Knjiga je jedna od najiscrpnijih analiza sastava vinove loze, načina obrade, uzgoja te konačno i prerade grožđa. Ova knjiga je rezultat njegove orijentacije na znanstvena istraživanja i pisanje znanstvenih članaka i djela o vinogradarstvu.

3) Preuzimanje imanja

Zdenko Turković je posjetio imanje u listopadu 1923. godine te je za vrijeme svog boravka istaknuo kako stanje na imanju nije bilo loše, kako godina što se tiče roda na nasadima nije bila

loša, ali da se tu imalo još puno toga za popraviti. Glavni problem su bile financije i slabo knjigovodstvo koje je trebalo poboljšati.⁹⁰ Vinogradima je bio zadovoljan, iako je i oko njih bilo dosta posla, npr. bilo je potrebno saditi nove sadnice, obnoviti stare s novima, dodatno gnojiti, špricati protiv bolesti i štetnika itd. Parcele su bile uglavnom u dobrom stanju, jedino što je naveo da je trebalo obnoviti je parcela u Venju, koja je bila zapuštena. Svi voćnjaci, osim glavnih (Tomačevo, Begtež i Hrnjevac) su bili u jako lošem stanju zbog čega se predlagalo da se poruše i prenamijene u livade ili potencijalno neku drugu svrhu.

88HR-DASB-PŽ-279, Kut. 54., *Rukopis Zdenka Turkovića – tiskani*, VIII., „Enciklopedijski priručnik za vinogradarstvo – 2 svežnja“, str. 1. (napomena: stranice se numeriraju po priručniku pošto u arhivu nisu numerirane) 89 Isto, str. 74/3.

90 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izveštaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 1.

Većina poljoprivredne zemlje bila je neupotrebljiva. Voćnjaci su bili zarasli, matičnjaci vinograda obrasli, a grožđe su redovito jele ptice. Ograde i puteljci su bili u vrlo lošem stanju, dio oranica nije se upotrebljavao još od prije rata, a većina njih godinama nije bila đubrena.⁹¹

Za podrum je rekao da je bio u relativno dobrom stanju, ali su se neke bačve morale renovirati kod majstora, poglavito obruči. Strojarnica je bila u izrazito lošem stanju pa se Zdenko Turković čudio kako je uopće radila. Pecara za rakiju je bila u dobrom stanju.⁹²

Dvorac je bio u lošem stanju. Jedino što se napravilo na njemu nakon požara je krov. Zidove je trebalo renovirati pa se krenulo u potragu za zidarima. Također, trebalo je staviti nove prozore i obnoviti kuhinju. U dobrom stanju je bilo prizemlje, gdje se u konačnici i živjelo tijekom boravka u Kutjevu.⁹³ Većinu obnove je 1925. vodio sam Zdenko Turković. On je preoblikovao južna krila dvorca te je napravio još neke promjene koje su narušile umjetnički značaj dvorca. Zanimljiva je konstatacija povjesničarke umjetnosti Đurđice Cvitanović koja je izjavila da je, zbog svojeg djelovanja, „dvorac izgubio izvornost i oblikovnu vrijednost“⁹⁴, a „privremenim rješenjem koje se kasnije zadržalo, izgubljen identitet i karakter spomenika“.⁹⁵

Nakon završenog obilaska zaključio je kako je sve u relativno dobrom stanju, no da bi se dosta toga dovelo u red trebalo je uložiti puno više truda, a samim time i novca.⁹⁶ Jedini način da se stanje poboljša vidio je u boljoj organizaciji rada i njegovoj kontroli. Zdenko Turković je smatrao da je to jedino moguće napraviti, ako jedan od suvlasnika imanja živi u samom Kutjevu te na taj način vrši sve ove zadaće. Zbog svega navedenog Zdenko Turković je osobno preuzeo upravu nad imanjem. Njegovo zanimanje za vinarstvo i voćarstvo se pokazalo kao strast koja ga je brzo odvojila od prava. No, iz svega što će se vidjeti u njegovim kasnijim potezima u vezi s vođenjem imanja, veliki je bio utjecaj dotad stečenih iskustava s obrazovanja u inozemstvu i stručnih putovanja kroz razne europske zemlje. Na tim putovanjima je upoznao brojne stručnjake i nove

91HR-DASB-PŽ-279, Kut 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 16-16/3.

92 Isto, str. 2. 93 Isto, str. 3.

94 Cvitanović, Đurđica. Baričević, Doris. Lentić, Ivo. Uzelac, Zlatko. (autorski prilozi znanstvenih suradnika Odjela za povijest umjetnosti: arhitektonska dokumentacija: Davorin Stepinac); *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb: Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988., str. 25.

95 Isto, str. 31.

96 Isto, str. 4.

načine uzgoja koji su mu kasnije bili od velike pomoći. S tim je stručnjacima ostao u kontaktu i s vremena na vrijeme je tražio njihove savjete.

Upravu nad imanjem je preuzeo 12. kolovoza 1925., te je na toj funkciji ostao do 13. rujna 1945. Ovo razdoblje je najpoznatije i najbolje opisano i sačuvano zahvaljujući arhivskoj građi koju je arhivirao sam Zdenko Turković. Kako bi se vlastelinstvo što bolje planski, stručno i organizirano vodilo, Zdenko Turković je počeo uvoditi statističko knjigovodstvo i ostale evidencije.⁹⁷ Za uvođenje te metode praćenja i organizacije rada, ponajviše je bilo zaslužno njegovo visoko obrazovanje.

4) Uvođenje statistike

Putovanja Zdenka Turkovića u Ameriku su ostavila veliki trag na njegovo djelovanje. Tamo je naučio nove načine obrade vinogradarstva i voćarstva. Tamo se susreo i s vođenjem statistike koju je, kao bazu modernizacije, uveo u svoje poslovanje. Moderna statistika se, iako je nastala u Engleskoj, očito najviše upotrebljavala u Americi te je stoga vrlo brzo u Europi postala poznata

kao američanska statistika, koju će Zdenko tako i zvati u svojim izvorima. To nije bio slučaj samo kod njega već su i stručnjaci, koji su posjećivali njegovo imanje, navodili isti naziv.

Vođenje statistike je trebalo olakšati pronalaženje potencijalnih pogrešaka, poboljšanje nekih značajki te pomoći nadzornom osoblju u pronalasku rješenja. Vodili su se podaci o svim izdacima i primicima u novcu i materijalu. Svako imanje i svaka godina su bili vođeni zasebno kako bi rezultati bili što bolji i precizniji.

97 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str.74.

99 Isto, Svi podaci moraju biti precizno vođeni jer jedna pogreška može dovesti do konfuzije i krivih zaključaka, npr. ako se vino toči u ne baždareno bure.

rezultati rada. Važan faktor bila je preciznost. Takav način vođenja je bio revolucionaran za taj period i za taj kraj, a rezultirao je i kvalitativnim i kvantitativnim napretkom. Jednom uspostavljen model statističke evidencije više se nije smio mijenjati jer bi to moglo dovesti do konfuzije. Jedino što se mijenjalo s godinama je bio način pisanja statistike. Na početku su se statistički podaci pisali rukom na trgovački papir, formata A4, a kasnije se prešlo na tisak. Knjigovodstvo je usavršeno 1937., kad se uveo švicarski sistem kontrole „Ruf“ s posebnim pisaćim strojem.¹⁰⁰ Statistiku su uglavnom vodili Zdenko Turković i upravitelj Tomislav Tomić, a opise sastava polja na godišnjoj razini, zbog opisa posla te izvršavanja godišnjih radova u praksi, vršio je upravitelj gospodarstva, Karl Mader junior.

Statistička evidencija išla je toliko daleko da su se vagali urodi s određenih voćki i uspoređivali s prijašnjim godinama kako bi se utvrdilo što bi valjalo promijeniti. Zdenko Turković je takvu evidenciju koristio u svojim znanstvenim istraživanjima. Ovakav način vođenja statistike pomogao je činovnicima da lakše dođu do službenih podataka, a upravi je pokazivao kako primijeniti teoriju u praksi. Takav (amerikanski) način vođenja statistike bila je jedna od prekretnica vođenja, ne samo ovog gospodarstva, nego i primjer kako bi se svaka tvrtka trebala voditi.

U statistiku su ulazili i dnevници koji su prikazivali stanje na terenu u realnom vremenu. Od 1925 pa do 1941. vodili su se dnevници berbe koji su izvještavali uglavnom o broju radnika koji su izvršavali istu te o meteorološkom stanju za vrijeme berbe. Broj radnika je uvijek bio preko 1000, a nekih godina je dosežao i 2000, kao što je to bilo 1925. godine. Naravno, taj se broj smanjivao zbog pokušaja smanjenja troškova.¹⁰¹ Izvještavalo se i o kakvoći vina, postotku sladora te količini ubranog grožđa. Vlastelinstvo je, uglavnom, zapošljavalo lokalno stanovništvo čime je poticalo lokalnu ekonomiju, ali i sebi osiguravalo radnu snagu za sljedeće godine.

Statistika je bila vjerojarno najvažniji modernizacijski proces koji je bio pokrenut nakon dolaska Zdenka Turkovića na imanje. On je, nakon što je preuzeo upravu, uglavnom svoje modernizacijske procese i metode provodio metodom pokušaja i pogrešaka: testirao je kako pojedina čestica reagira na različite pristupe uzgoja, tražeći tako najbolji način.

100 Isto, str. 75.

101 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 10-67.

VI. Odnosi Zdenka Turkovića sa stručnjacima, kupcima i osobljem

1) Suradnja sa stručnjacima

U svom poslovanju, Zdenko Turković se često savjetovao sa stručnjacima. Njegove veze i poznanstva na prostoru bivše Austro-Ugarske, ali i u drugim susjednim zemljama (npr. u Srbiji) su mu uvelike pomogla. Ostao je u kontaktu s brojnim stručnjacima vezanim uz vinogradarstvo i voćarstvo i nakon raspada monarhije.

On je, čim bi se pojavio problem nametnika odmah pozvao stručnjaka. Problem u voćnjacima je bila štitasta uš koja je napadala šljive. Ona nije toliko utjecala na urod, ali se svejedno morala špricati. Dotadašnje sredstvo Solbar¹⁰² je bilo neefikasno pa su se obratili stručnjaku u tom području, profesoru Gradojeviću iz Beograda.¹⁰³ On im je savjetovao da upotrijebe Neodendrin koji se nabavljao od tvrtke Kemindustrija iz Maribora.¹⁰⁴ Prilikom toga, primijetilo se da su uši prešle i na hrast te crnogoričnu šumu. Doktor Željko Kovačević iz Osijeka je prilikom svog posjeta Kutjevu rekao da uši nisu posebno štetne jer se nisu jako razmnožile i da ih se može riješiti samo redovitim špricanjem.¹⁰⁵

U dnevniku, 1935. se navodi i posjet jednog vrlo važnog gosta, dr. Wolfganga Pliewiesa iz Varšave, koji je dao najbolje komentare o imanju. Rekao im je da do sad nigdje u Europi nije vidio ovako detaljno vođeno knjigovodstvo i statistiku te da je ona jedan od glavnih razloga uspjeha ovakvog imanja. Također je zanimljivo kako je hvalio Milana Turkovića kao pionira voćarstva i vinogradarstva iz razloga što je pokrenuo velike nasade istih kad se u Europi, po njegovim riječima, nije ni razmišljalo o tome. Zaključio je susret s riječima: „ganz amerikanisch!“¹⁰⁶ To je bilo još jedno priznanje uglednog stručnjaka koje je valjalo istaknuti, a dalo je vjeran prikaz stanja u kojem se imanje nalazilo.

102 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 49. *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – voćarstvo*, 2. „Sadnice šljiva i jabuka (1929-1936.)“, str. 89.

103 Isto, str. 133. 104 Isto, str. 88.

105 Isto, str. 162.

106 Isto, str. 240-242.

2) Prodaja i kupci

Prodaja je bila segment imanja koji je zahtijevao veliku odgovornost. Turkovići su vodili računa da kupac bude zadovoljan kako bi ga zadržali i za sljedeću kupnju. Vodili su računa kakvu su robu prodavali svojim kupcima, nije bilo podvaljivanja, prodavala se samo kvalitetna roba ili se nije prodavalo. Loša pošiljka je išla na trošak imanja. Proizvodi su se prodavali diljem države, od Vojvodine, preko Bosne pa do glavnog središta prodaje, Zagreba.

Prodaja otkupljivačima vršila se na način da se da ponuda uz potražnju zaloga, uglavnom u iznosu od 1000 dinara, nekad i više, ako je količina bila veća. Kad se potvrdila količina robe koja se želi kupiti, uspostavila bi se cijena. Ona nikad nije bila fiksna jer je ovisila o tome kakva se roba kupovala.¹⁰⁷ Kako bi kupac bio uvjeren u kvalitetu robe koju je kupovao, dobio bi neku manju količinu iste na probu. Nakon toga, slao se ostatak naručene robe. U slučaju da se kupcu roba nije svidjela, nije ju morao plaćati. Koliko se pokazalo u izvorima, takvih slučajeva nije bilo. Ukoliko se kupcima roba svidjela, u konačnom obračunu se zaračunavala i roba koja je bila poslana na probu. Takvi rezultati prodaje ukazuju na visoku kvalitetu proizvodnje u Kutjevu.

Što se tiče trgovine i tu su se uvele neke inovacije, npr. informiranje o potencijalnim kupcima. Slučaj gospodina Franje Rudija, kao kupca šljiva, bio je zanimljiv. O Rudiju su doznali da je za vrijeme Prvog svjetskog rata stekao poveći imetak i kupio vilu u Mariboru te otvorio trgovinu vinom, ali ju je brzo prodao zbog deficita. Naselio se, naime, kod Maribora, zakupio imanje od nekog gospodina Hondika te je tamo proizvodio vino i žestu.¹⁰⁸ Velimir Turković nije preporučavao posao s njim jer nema imetka zbog čega je uplata bila upitna. Moralo se paziti na garantiranu uplatu preko filijale Prve hrvatske štedionice u Požegi. Navodilo se još kako je dotični bio alkoholičar te je zbog toga bio još nepouzdaniji.¹⁰⁹

Bilo je tu i velikih kupaca koji su uzimali čak cjelogodišnje urode trešanja, šljiva i jabuka. Naravno, cijena je za takve bila niža. Jedan od njih je bio i Sekib Avdić iz Brčkog, koji je uglavnom uzimao cjelogodišnje urode trešanja i jabuka.¹¹⁰ Suradnje s otkupljivačima cjelogodišnjeg uroda

107 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 322.

108 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 50., *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo – voćarstvo, urod i kupci*, 1. „Voće – urod i kupci godina 1925-1926.“ str. 101. 109

Isto, str. 99.

110 Isto, str. 337.

bile su dugogodišnje te su bile prioritet gospodarstva. Cilj je bio zadržati takve kupce što duže te im isporučivati samo kvalitetnu robu (uglavnom je sva bila takva, dio koji nije bio kvalitetan se prerađivao u sok, rakiju, vino, ulje itd.).

Dokaz da ništa u poljodjelstvu ne može ići kako se planira te da se mora paziti na puno više faktora, pogotovo vremenskih te da je obitelj Turković držala do svojih kupaca i njihovog povjerenja jest slučaj gdje je za vrijeme ljetnih vrućina jedna pošiljka jabuka strunula zbog lošeg pakiranja. Troškove je pokrilo, na vlastitu inicijativu, isključivo samo vlastelinstvo Turković. Takva gesta je od strane obitelji i imanja pokazana kao minimalna gesta koju su mogli napraviti jer ih je više pogađao negativan utjecaj na reputaciju nego trošak.¹¹¹

Rezultati rada su bili prepoznati i u Europi, tako je 1932. jedna pošiljka od čak 140 000 sadnica loze bila poslana u Austriju.¹¹² To je govorilo o snažnoj povezanosti imanja s prostorom Austro-Ugarske. U prilog kvaliteti proizvoda govorile su i brojne narudžbe privatnika, uglavnom malih vinogradara iz cijele Kraljevine Jugoslavije. Naručivale su se loze i šibe za kalemljenje loza: traminac, graševina, plemenka, muškat Hamburg, sauvignon i sve to na podlozi Kober b.b.¹¹³ Jedan od većih kupaca loze bilo je poljoprivredno odjeljenje Banske Uprave u Zagrebu koje je, od potrebnih im 400 000 komada Koberove loze, uzelo čak 370 000 iz Kutjeva.¹¹⁴ Uz loze, pridavale su se i voćke jabuka, šljiva, trešanja i drugog voća. Zanimljivo je da je svaka narudžba preko 500 komada sadnica, bilo koje vrste, bila prodana uz popust od 10%.¹¹⁵ Ovakve pogodnosti utjecale su na zadržavanje kupaca.

Početak rata u Europi 1939. došlo je do poteškoća prilikom prodaje jabuka. Određena količina je počela trunuti. Gospodin Karlo Korenjak iz Ptuja je baš zbog ratne situacije brzo

111 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 7. „Urod i prodaja voća i grožđa 1929., 1930. i 1931.“, str. 5-6.

112 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 1. „Osnivanje rasadnika u Kutjevu 1928-1932“, str. 26.

113 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 2. „Interesenti za loze 1928.-1932.“, str. 1-203. 114 Isto, str. 210.

115 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 3. „Narudžba loze i voćnjaka 1930-1932.“, str. 1-57.

odustao od daljnjeg transporta. U beznađnoj situaciji javio se trgovac voćem iz Zagreba, Zoran Škerl, koji je otkupio preostale jabuke uz standardnu kaparu od 1000 dinara.¹¹⁶

3) Ostali odnosi

Zanimljiv je podatak iz prvog desetljeća 20. stoljeća koji je govorio o poreznoj moći veleposjednika temeljem koje su ulazili u županijske skupštine. Tako su Dragan i Milan Turković plaćali najveći porez u *Požeškoj županiji* od gotovo 9 000 kruna svaki.¹¹⁷ To je pokazivalo njihovu gospodarsku moć, ali i mogućnost utjecanja na politička zbivanja na lokalnoj razini.

Korespondencija Zdenka Turkovića s ocem Milanom bila je intenzivna i dobro arhivirana. Tražilo se za savjete, predavalo izvještaje, slušalo naredbe i komentare. Ovom prilikom bit će navedeni samo neki primjeri. Milan Turković je tražio izvještaj što je s pokusom selekcije šljiva iz 1927. jer se htjelo vidjeti kako će se one ponašati nakon pet godina od selektiranja, a prošlo je već deset bez izvještaja. Otac mu je savjetovao da napravi i selekciju jabuka. Neka se povade one koje ne daju plodove redovito i ostave samo pouzdane te da će mu nabaviti, ako treba, nove i pouzdane vrste iz Amerike.¹¹⁸ Rezultate te selekcije je Milan Turković dobro rekapitulirao u pismu Zdenku gdje kaže da je na dva posjeda u Hrnjevcu i Tomačevu kroz 31 godinu znatno bio smanjen broj voćaka. Kad se gledaju ta dva posjeda, pravilnom selekcijom samo najboljih vrsta jabuka, šljiva i trešanja, došlo se do rezultata. Od 1906. do 1928. smanjen je broj stabala sa 29 044 na 16 664, a 1937. je taj broj bio dodatno reduciran na 12 014 stabala.¹¹⁹

O kvaliteti, napretku i razini na kojoj se nalazio vinograd govori izjava Milana Turkovića u korespondenciji sa Zdenkom:

„Tvojim nastojanjima i dugotrajnom brigom, postepeno je sve došlo u stari red i poredak, sistem radnje manje površine, a mnogo priroda. Ti si znao da regeneriraš vinograde na zreloj

podlozi da se inetsivno djubri zrelim stajskim djubrom, da se temeljito obradjuje, da se pomno i pravodobno šprica, (dosta puta prema klimatskim prilikama), da se eliminiraju table koje is

116 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 36., *Vlastelinstvo Kutjevo – obračuni 1925–1939.*, „Tabele“ str. 24.

117 Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM, 1997., str. 74-76.

118 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 50. *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo – voćarstvo, urod i kupci*, 4. „Statistički podatci uroda voća 1927-1941.“, str. 90.

119 Isto, str. 95.

osnovanih uzoraka nekonvenira podržavati, zašto služi osobito idealna tvoja statistika, koja iskazuje svaku pogriješku. Uzorci mogu biti zlo zarasla plemenita loza na podlozi, nevaljalo tlo, sposoban položaj tla, ako se zastaje podzemna voda, ako presuha tlo, itd.“¹²⁰

Vlasnici su dijelili i određene nagrade zaposlenicima i činovnicima za uspješno vođenje i rad čime se pokazalo da je uprava držala do svojih radnika. U to vrijeme nije djelovao neki poseban sindikat koji bi im omogućavao potporu. Drugi razlog podjele nagrada je bila stimulacija radnika kako bi nastavili raditi istim tempom.

Najveći problem u reformi gospodarstva bio je član uprave Antun Tomić, koji se svim snagama odupirao promjenama. Pazilo se na doslovno svaki detalj, svaki račun koji je bio izdan morao je biti evidentiran u statistiku i poslan u arhiv. Tako se 1925., za vrijeme njegovog članstva u upravi, u statistiku nije uveo račun kojim je „njekom Mulleru“ prodano 57 litara vina po samo 3 dinara. Ono je navedeno kao deputatno vino što bi značilo da je umjesto plaće, plaćen u vinu, što je razljutilo Turkoviće.¹²¹ Uz to, neki su pojedinci kupnju i prodaju raznih stvari činili na svoju ruku, bez odobrenja uprave koje je bilo nužno zbog knjiženja iste.¹²² Može se pretpostaviti da je to jedna od manipulacija koje su se često događale i štetile vlastelinstvu, a jedini način da se to spriječi bilo je uvođenje tzv. unutarnje fiskalizacije.

Kako je imanje bilo u vlasništvu obitelji već 30 godina, 1932. godine se na imanju dogodila velika jubilara svečanost preuzimanja istog. Tako se 1. kolovoza organizirala proslava tog jubileja u dvorcu, koji je bio okićen cvijećem i slikama Milana i Dragana Turkovića. Pozvani su bili sportaši, vatrogasna društva, sokolska četa i drugi. Bili su održani brojni govori Velimira Turkovića, podijelile su se zahvale i čestitke pojedincima za zasluge na imanju, pucalo se iz pušaka

i pilo u podrumima.¹²³ Ujedno je bio proslavljen i završetak radova na dvorcu. Slavlje je trajalo danima s bogatim zabavnim programom.

120 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 315.

121 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo.*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 46.

122 HR-DASB-PŽ-279, Kut 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 41.

123 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 357-357/3.

Obitelj Turković je stipendirala „Klub studenata šumarstva“ u Zagrebu. Pomagala im je u nabavci knjiga, skripti, materijala za učenje, financirala je određene izlete, ali i njihove priredbe i zabave. Time se obitelj iskazala i u javnom i socijalnom aspektu, što je njoj služilo na prestiž.¹²⁴

VII. Stanje imanja do početka Velike ekonomske krize.

1) Stanje vinogradarstva

Stanje vinogradarstva je i prije Velike gospodarske krize bilo loše. Većina vinograda se morala obnoviti i urediti. Najgore stanje bilo je na vinogradima Maja i Vinkomir. Nije se oplemenjivala ni obnavljala stara loza novom, mladom. Obrada i rezidba su bile loše zbog manjka radnika, slabo se gnojilo stajskim gnojem (đubrilo), slabo se provodilo tamanjenje štetnika te špricanje od bolesti, a sve je začinila jaka zima 1923-1924. Jedino pozitivno je bilo to što su panjevi loze bili u jako dobrom stanju. No, zbog osrednje berbe, proizvodnja vina je bila loša pa se prodavalo prošlogodišnje vino. Glavni krivac bila je, već spomenuta, jaka prelazna zima. Osim zime, dio odgovornosti snosila je uprava, odnosno loša organizacija, stoga su se vlasnici odlučili na vraćanje Karla Medera na mjesto upravitelja.

Već 1927. javlili su se prvi rezultati modernizacijskih procesa. Te godine nije bilo vremenskih nepogoda niti bolesti. S prihodom iz vinograda bile su popravljene određene staze, jarci i putevi.

Troškovi su bili smanjeni u odnosu na prošlu godinu, a priljev novaca se investirao u renoviranje staja kako bi imali kvalitetniji gnoj. Problem u ovoj grani je bio pad cijene vina. Odustalo se od prodaje vina vani za 1928., naročito u Beč, jer je cijena na domaćem tržištu bila viša nego na inozemnom.¹²⁵ Novoosnovani rasadnik u Vinkomiru je pokazao rezultate te je poslužio kao izvor novih loza i kalema za iste. Uzgajanjem vlastite loze, smanjili su se troškovi nabave loze izvana, koja se često nije aklimatizirala u novom podneblju te je tako stvarala gubitke. Problem je bila i armatura u vinogradima. Njezina trošnost je zahtijevala zamjenu, ali je to bio preveliki trošak pa se ipak odlučilo samo za pojačavanje stupova na krajevima redova.

124 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 431-432.

125 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo.*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 93.

Godina 1927. bila je jedna od boljih što se tiče proizvodnje. Troškovi održavanja vinograda gotovo su se prepolovili u samo dvije godine.¹²⁶ Većina tih prihoda je, nažalost, išla na pokrivanje rashoda ostalih grana gospodarstva kao što je šumarstvo. Od jeseni se krenulo s eksperimentalnim gnojenjem nitrofoskalom i vapnenim dušikom, čiji su se rezultati vidjeli idućih godina.

Vinogradarstvo je 1928. godine bilo u izrazito dobrom stanju. U sklopu reformi djelomično je bio riješen problem pirike (korov)¹²⁷ tako što se između loza posadila zimsko grahorica. Osim toga, na imanju su se provodili brojni eksperimenti u svrhu modernizacije, kao što su zelena gnojidba¹²⁸, prelazak s nitrofoskala na kalijску sol, prelazak sa stajskog gnoja na umjetnu gnojidbu itd. Rezultati navedenih postupaka trebali su biti vidljivi nakon nekoliko godina. Tek tada je bilo moguće utvrditi jesu li bili uspješni ili ne.

Tlo se čak slalo na analizu u Fosfat d.d., tvrtku koja se bavila prometom i trgovinom umjetnim gnojivima u Zagrebu. Dobiveni rezultati su bili poražavajući zbog male količine vapna i dušika koja se morala nadoknaditi.¹²⁹ Analizom tla se htjelo utvrditi postojeće stanje, kiselost ili lužnatost tla, kako bi se moglo valjano djelovati, a ne gnojiti i obrađivati zemlju napamet. To dokazuje posvećenost Zdenka Turkovića detaljima u procesu modernizacije.

Zdenko Turković je sklopio ugovor za cijeli Balkan s tvrtkom „Rebenanlagen Kober, Kohlfürst & Ger.“ iz Weiner-Neustadta, o otkupu matičnjaka i nabavi podloga za iste, a plaćanje je bilo u zlatu. Neizbježno je bilo onda osnovati novi matičnjak u Hrnjevcu, uz onaj u Vinkomiru.¹³⁰

Njegova suradnja sa gospodarstvenicima iz Beča i okolice, koja je počela još za vrijeme AustroUgarske, imala je značajnu ulogu u procesu modernizacije.

Zanimljivi su i dnevници koji su se slali u Zagreb¹³¹ tijekom berbe. Jedan od zanimljivijih je iz 1928. godine jer sadržava detaljan opis obrade grožđa i mošta.¹³² Problem kod proizvodnje vina

126 Isto, str. 151-151/3.

127 pirika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 2. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48382>

128 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 207-211., zaoravanje uz lozu zimskog graška pomiješanog s raži u omjeru 1:3.

129 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 49., *Spisi vlastelinstva Kutjevo – voćarstvo*, 1. “Opis sastojina voćnjaka”, str. 2-2/2.

130 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 231.

131 Knjigovodstvo je nakon njegovog dolaska u upravu bilo prebačeno u Zagreb.

132 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstva Kutjevo – vinogradi i podrumi*, „Dnevници berbe (1925-1945.)“, str. 72.

bila je kiša koja je mogla uzrokovati manjak sladora u grožđu što je dovelo do toga da se moralo miješati s dijelom prošlogodišnjeg vina i morala se dodati veća količina šećera nego inače.¹³³

Dodavanjem šećera nadoknađivao se manjak istog iz grožđa, ali se gubila kvaliteta vina.

Zanimljivo je što je cijena proizvoda uglavnom ovisila o količini robe koja se nalazila na tržištu, stoga se često čekalo da se cijene formiraju u poljoprivredno jačim krajevima kao što je bila Srbija.¹³⁴ Uz to, bio je nabavljen i traktor za oranje, što je za to doba bilo revolucionarno. Traktor je uvelike smanjio troškove obrade, kako vinograda tako i ostalih kultura, jer se nije moralo unajmljivati seoske orače, a proces oranja je bio znatno ubrzan. Zbog mehanizacije poljoprivrede, brojni su seljaci izgubili svoj nadničarski posao, a teški poslovi su postali brži i lakši.¹³⁵ Vlastelinstvo, zbog prirode posla, nije moralo ići u nabavu veće količine traktora jer je, kao što je poznato, većina njegove površine bila pod kulturama koje nisu zahtijevale poveću obradu mehanizacijom (vinogradi, šume, voćnjaci).

Zdenko Turković je 1928. godine posjetio i Bečki sajam gdje je ostao iznenađen količinom tehnologije za obradu voćaka i vinograda. Uz to, zaintrigirali su ga i određeni strojevi za

okopavanje vinograda. Naveo je da je probao 152 vrste vina te da po kvaliteti nisu bila ni blizu njihovima.¹³⁶ Dogovorio je i nabavu podloga za matičnjake Berlandieri X Riparia N BB, zvanih Kober po njezinu „izumitelju“ dr. ing. Franzu Koberu, jer su bili vrlo otporni i davali su obilan plod.¹³⁷ Upravo te podloge su se narednih godina prodavale zajedno s lozom. Posjećivanje sajмова mu je bio jedan od ključnih čimbenika jer je na taj način dolazio do važnih informacija i inovacijskih procesa u vinogradarstvu.

Prije nego je nastupila kriza, cijelu Hrvatsku je pogodila jaka zima. Tako je u Kutjevu zime 1928/29. bila izmjerena temperatura od -36°C od koje su izrazito stradali voćnjaci i vinogradi, naročito stariji nasadi.¹³⁸ U Vinkomiru je tako stradalo 5 700 čokota ili nešto više od 5%, a u Maji 19 700 ili nešto manje od 10% čokota.¹³⁹ Rezanje vinove loze bilo je kraće nego inače kako bi se

133 Isto, str. 93.

134 HR-DASB-PŽ-279, Kut 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 83.

135 Kolar-Dimitrijević, Mira. "Poljoprivredno radništvo i radnici-seljaci na području Savske banovine do 1929. do 1939. godine." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 17, br. 3, 1985, str. 40.

136 HR-DASB-PŽ-279, Kut 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 178. 137 Isto, str. 179.

138 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo.*, „Izvjestaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 384. 139 Isto, str. 390.

neutralizirao učinak zime. Jedina pozitivna stvar je bila ta što je upravo zbog zime i slabijeg ploda cijena vina bila puno veća nego prijašnjih godina. Upravo u tom smjeru se dogodila promjena. Shvativši da su gubici od prodaje zadnjih godina sve veći zbog pada cijena vina, Zdenko Truković je odlučio promijeniti taktiku te je odlučio da će držati istom cijenu vina marke „Kutjevo“. Odlučio je doći bliže potrošačima tako da direktno prodaje vino birtašima, a ne preko posrednika.¹⁴⁰ Prodaja vani nije bila isplativa jer je cijena u Kraljevini SHS bila slična ili čak i viša nego u inozemstvu, stoga je odlučio prodavati vino samo unutar države.

Jaka zima je potaknula gospodarstvo da se 1930., usprkos krizi, krene u oplemenjivanje loze. Donijela se odluka da se nabavi loza iz Francuske, točnije iz Montpelliera kako bi se oplemenilo vino.¹⁴¹ Oplemenjivanjem vina ono je trebalo dobiti i na višoj cijeni, ali i postići značajnije uspjehe na natjecanjima.

Vinarstvo je do krize imalo značajan napredak. Zdenko Turković je proveo ključne promjene u načinu vođenja istog. Uveo je nove načine gnojidbe, testirao ih, ekonomičnije pristupio: smanjio

je troškove, pokušao je vinograde učiniti što samoodrživijim te ih prvo oporaviti zatim izvući maksimalnu efikasnost.

2) Stanje voćarstva

Voćarstvo je za vrijeme Milana Turkovića bilo zahvaćeno nizom modernizacijskih poduhvata, ali oni nisu ostvarili značajan uspjeh. Zdenko Turković je nastavio s radom puno energičnije i odvažnije, ali koliko god se trudio, ono nije doseglo niti je moglo ikada dosegnuti razinu na kojoj je bilo vinogradarstvo. Voćarstvo je, vrlo često, zbog brojnih elementarnih nepogoda, slabog savjetovanja sa savjetnicima i stručnjacima, patilo zbog rentabilnosti, jedva je pokrivalo vlastite troškove, a nerijetko su se troškovi morali namirivati prihodima iz vinogradarstva. Takva je bila i 1926. godina kada su voćnjaci i šljivici, zbog slabog uroda, poslovali u gubitku od 5 180 dinara.¹⁴²

140 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 395.

141 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 7. „Urod i prodaja voća i grožđa 1929., 1930. i 1931.“, str. 500/21.

142 Isto, str. 56/2

Od 1925. provodili su se pokusi kako bi se našlo rješenje problema mahovine na drveću. Po tom pitanju, Zdenko Turković je uveo špricanje iste vapnom, koje je bilo čak 30 puta jeftinije od dotadašnjih špriciva, a bilo je jednako djelotvorno. Ta spoznaja se koristila i ubuduće jer je bilo potrebno rezati troškove.¹⁴³

Kako bi voćnjaci bili učinkovitiji, iz Beča je 1927. godine bio pozvan stručnjak u tom polju, Hofrat¹⁴⁴ Josef Löschnig. On je savjetovao prorjeđivanje redova voćaka kako bi imale više zraka, više čišćenja od mahovine te pojačanje doze vapna u tlu. Posjetio je i vinograde te lozinjak u Vinkomiru kojima je bio očaran jer nikad nije vidio tako ujednačen razvoj. Za vino je komentirao da je prvoklasno u svakom pogledu.¹⁴⁵ Dobili su veliko priznanje za svoj rad i napredak od stručnjaka.

U voćarstvu se nastavio problem akutnog minusa i nepokrivanja troškova ove grane. No, to je trebalo biti manji problem jer se ubrzano radilo na modernizaciji, adaptaciji i revitalizaciji voćnjaka kako bi ubuduće oni bili puno unosniji. Riješio se problem mahovine uz pomoć vapna koji ju spali. Tlo je bilo nagnojeno đubretom, suhe grane su bile porezane da voćka dobije zraka, a savjet stručnjaka Löschniga iz Beča da se izbací svaki drugi red je ostao zanemaren. Ostalo je tad veliko pitanje hoće li to utjecati na urod narednih godina te kakav bi urod bio da ga se poslušalo? Jednom je prilikom, kasnijih godina, Milan Turković pronašao knjigu gospodina Löschniga koja ga je očarala te ju preporučio Zdenku. Referirajući se na knjigu i na odluku da se ne poslušá Löschniga, savjetovao je Zdenku da ju pročíta te proba eksperimentirati s njegovim metodama na voćnjacima koji su stari i ne daju više dobar rod.²

Međutim, bez obzira na tu činjenicu, nastavilo se s pokusima s umjetnim gnojivom čiji će se rezultati vidjeti tek za koju godinu. Također se krenulo u modernizaciju navodnjavanja uz pomoć okolnih potoka.¹⁴⁷

Jedan od najvećih problema voćnjaka 1929. godine bila je, ranije spomenuta, izrazito jaka zima, najjača u povijesti, od kad počinju mjerila. Za voćnjake, takva hladna zima može biti izrazito

143 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“ str. 1011/2.

144 Titula za carskog savjetnika u Austro-Ugarskoj

145 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 48., *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo*, „Voćni i lozni rasadnici“, bez evidentirane stranice. pogubna jer pucanjem kore stablo gubi zaštitu te je podložnije za razvitak raka debla i otvorenije je za nametnike. Navedene voćke se planiralo zamijeniti novima i mlađima iz vlastita uzgoja. Ono što nije uništila zima vrlo često su uništavali zečevi, iako su posjedi bili ograđeni žicom, što je potaknulo Turkoviće na pojačano izlovljavanje.

² HR-DASB-PŽ-279, Kut. 48., *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo*, „Voćni i lozni rasadnici“, bez evidentirane stranice. 147 Isto, str. 188-194.

3) Stanje ostatka vlastelinstva

Šumarstvo je bilo u sutonu stoga se počelo sa širenjem drugih grana gospodarstva. Održavanje tog velikog tereta je bilo mukotrpno. Uz šumarstvo, u ovom poglavlju će se pričati i o dvorcu, koji je polako obnavljan te nekim manjim, ali i dalje važnim aspektima kao što su lov i pčelarstvo.

U reorganizaciju vlastelinstva se ušlo energično. Prihodi od prodaje vina bili su uloženi u lakiranje bačvi u podrumu kako se ne bi morale nabavljati nove. Obnovljena je bila i stara strojarnica, a s njom i rasvjeta i vodovod kako bi se moglo što adekvatnije i udobnije živjeti u dvorcu, što je na kraju i potaknulo članove obitelji Turković da sve više obitavaju u njemu.

Šumarstvo je u počecima bilo glavni izvor prihoda i razlog kupovine imanja. Šume su zauzimale više od 80% ukupne površine. Zbog posljedica rata, bezobzirnog krčenja šuma od strane stanovništva i nemogućnosti lugara da čuvaju šumu, obrada je postala neisplativa. Šuma je postala teret imanja jer su troškovi bili veliki. U kakvom su stanju bile šume govori i činjenica da su 1925., za vlastite potrebe te potrebe činovnika i službenika imanja, morali kupiti 600 kubika drva od tvrtke Neuschlosz (koja je u zakupu imala dio šuma imanja Turković).¹⁴⁸

Zdenko Turković je, kada je došao u upravu, odmah prebacio knjigovodstvo u Zagreb. Podružnica je ostala u Kutjevu, a njezina blagajna, namijenjena šumarstvu, bila je kontrolirana iz Zagreba. Bili su smanjeni određeni izdaci, ugovori su bili prepravljani u korist vlastelinstva te se čak riješio i problem sa stanovništvom koje je sad dobilo pravo na korištenje šume. Jedan od problema bili su i stanovnici sela, jer nisu plaćali zakup zemljišta i šuma koje su koristili od vlastelinstva. Najviše su se bunili u Vladkovcu i Zdenkovcu.¹⁴⁹

148 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 12.
149 Isto, 53-54.

Šume su također pogađali brojni požari, a jedan od značajnijih je bio onaj 1927. godine.¹⁵⁰ Jedini razlog zašto su šume još uvijek bile u optjecaju i nisu se prodavale ili iznajmljivale bili su bukvice i žir, koji su se uzgajali za otkup. Bukvica je bila rodna, a suradnja s tvrtkom Neuschlosz

zbog otkupa je i dalje bila snažna i uspješna. Za razliku od dotadašnjih izvještaja, u onom iz 1929. se prvi puta spominjao lov. U njemu se konstatiralo da se divljač umnožila i da bi trebalo regulirati njenu populaciju.¹⁵¹ Regulacija ulova je bio prioritet sljedećih godina jer je divljač radila ogromne štete, uglavnom voćnjacima. Iste se godine razmatrala i opcija prodaje ili iznajmljivanja većeg dijela šuma zbog apsolutne neprofitabilnosti, no na kraju se ipak odlučilo da će se samo dio šume dati u najam.. Šuma je, naime, samo u rijetkim godinama pokrivala vlastite troškove, što je vjerojatno jako pogodilo Milana Turkovića, koji je kupio imanje zbog nje.

Zanimljiv je jedan podatak koji govori o tome koliko je vlastelinstvo bilo samoodrživo. Ono je nabavljalo, posjedovalo i uzgajalo vlastite rojeve pčela za oplodnju cvjetova voćaka tijekom proljetne cvatnje.¹⁵² Takav pristup uzgoju i proizvodnji velika je rijetkost i danas jer su današnje genetski modificirane biljke više-manje samo oplodive.

Rekapitulacija dotadašnjih izvještaja govori kako su se dogodili veliki pomaci na svim poljima gospodarstva osim šumarstva. Općenito su rezultati bili zadovoljavajući, dok su se pravi očekivali tek narednih godina jer je vinogradarstvo i voćarstvo utakmica koja traje dugo i čiji se pravi dobitak može očekivati tek nešto kasnije. No, ono što se dogodilo 1930. godine uslijed Velike ekonomske krize dogodilo je gospodarstvo još i više. Velika recesija dogodila se već 1929. no Kraljevinu Jugoslaviju je pogodila tek 1931 i 1932. godine, iako se kriza u poljoprivredi pojavila još u drugoj polovici 1920-ih godina. Što se dogodilo na vlastelinstvu Kutjevo? Kakve su posljedice krize te kako je vlastelinstvo izašlo iz krize?

VIII. Vrijeme Velike gospodarske krize 1930.-1932.

Velika ekonomska kriza, koja je nastupila 1929., u Kraljevinu Jugoslaviju je zbog zaostalosti njezine privrede došla tek tri godine kasnije, iako se osjetila već 1930. godine. Cijene su nakon

150 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 86/2.

151 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“, str. 383.

152 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 48. *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo*, „Voćni i lozni rasadnici“, str. 123-125.

Velikog rata uglavnom bile prilično visoke što je bio rezultat potražnje poljoprivrednih proizvoda u ratom najteže pogođenim državama, Njemačkoj, Austriji i Italiji. Tek je od 1926. cijena

poljoprivrednih proizvoda počela padati zbog toga što je globalno tržište počelo diktirati cijene, prije svega Amerika, koja je svoju ratnu industriju preorijentirala na proizvodnju mehanizacije za poljoprivredu. Proizvodnja se modernizirala i postala jeftinija, najveći doprinos tomu je bila pojava traktora i kombajna.¹⁵³ Kriza se u Jugoslaviji nije značajnije osjetila u poljoprivredi. To je bilo zbog nekoliko razloga. Prvi razlog je bio taj što je Jugoslavija oslabila svoje veze sa svjetskim tržištem 1929., tako da je izvoz uglavnom tekao preko Srbije. Drugi faktor je bio donošenje novog ustava. Unatoč tome što je on bio oktroiran, u narodu se pojavila nada da će se izbjeći scenarij kakav je bio u Sjedinjenim Američkim Državama.¹⁵⁴

Kriza je, naravno, pogodila i vlastelinstvo, iako ne toliko značajno. Najsnažnije se odrazila na polju cijena, budući da su pale cijene proizvoda s imanja. Kriza je te cijene samo još više snizila, omogućila je preprodavačima da još više zarade te monopoliziraju svoj utjecaj. To je kasnije navelo Zdenka Turkovića da svoje proizvode plasira direktnim potrošačima. Olakotna okolnost Slavonije toga doba je ta što je mogla, zbog geografskih predispozicija, prehranjivati sama sebe i ne ovisiti toliko o tržištu. Unatoč tome što je akumulacija kapitala opala, egzistencija je ostala neupitna. Vlastelinstvo je osjetilo pad cijene glavnih proizvoda, uglavnom jer su se favorizirala fruškogorska i srpska vina, no kako se pokazalo, ta favorizacija nije dugo trajala.¹⁵⁵ Da bi se omogućio izvoz proizvoda iz Slavonije i Vojvodine 1932. godine intervenirala je država te je osnovala Privilegirano izvozno dioničko društvo (PRIZAD). Isto tako, nakon same krize 1935., Hrvatska seljačka stranka je osnovala Gospodarsku slogu koja je pokušavala organizirati zajednički nastup veleposjednika sa svojim poljoprivrednim proizvodima na domaćem i stranom tržištu.¹⁵⁶

Otpuštanje radnika je bilo skoro nemoguće jer je i dalje bilo potrebno obrađivati voćnjake i vinograde. Radnike se zbog krize moralo plaćati manje. To ih je, zbog inflacije, jako pogodilo, ali

153 Mirković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije, 1914-1918*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1950., str. 2431.

154 Kolar Dimitrijević, Mira. "Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme Velike svjetske gospodarske krize." *Podravina*, vol. 6, br. 11, 2007, str. 139 <https://hrcak.srce.hr/78183>. Citirano 07.02.2021.

155 Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM, 1997., str. 261-262.

156 Isto, str. 297.

za Turkoviće je bilo nužno. Ako bi se dogodila samo jedna godina bez radnika koji bi ih održavali, vinogradi bi postali bezvrijedni.

Šume su se i dalje čuvale, sadila su se nova stabla, tih godina nešto više i aktivnije nego prijašnjih. No, za razliku od prijašnjih godina u statistiku su se uveli i rezultati lova pa se na popisu ubijenih životinja nalaze: lisice, zečevi – čak 874 (vjerojatno prilikom čuvanja voćnjaka), fazani, divlje mačke itd.¹⁵⁷ Divlje životinje su prouzročile velike štete u voćnjacima te ih se, zbog toga, moralo sustavno izlovljavati.

Voćnjaci su imali osrednji urod. Nastavilo se sa đubrenjem kao *conditio sine qua non*. Zdenko Turković je bio ugodno iznenađen urodom trešnji i njezinom otpornošću na sve neprilike. Njihov jedini problem je bio taj što ih je zbog male količine bilo teško prodati. Cijena trešanja je nadmašivala cijene svakog drugog voća. Njena je cijena u prosjeku bila četiri puta veća nego cijena jabuka i šljiva.¹⁵⁸ Iz tih se razloga proizvodnja povećavala, ali nikad nije dosegla nekakvu značajniju razinu.

Prema konačnoj bilanci, imanje je prve godine krize bilo u deficitu. Naravno, ta kriza je potrajala godinama te je gospodarstvo pod teretom šumarstva, teške zime 1929. i Velike ekonomske recesije bilo pred velikim izazovom. Očekivala se pomoć države.

Kraljevina Jugoslavija je odlučila intervenirati i pomoći poljoprivrednicima u vrijeme krize. Tako je već 1930. godine od Ministarstva poljoprivrede stigao vrlo važan dokument koji je omogućavao podizanje loznih i voćnih rasadnika za vlastitu potrebu i prodaju. Samim time su dobili službeno odobrenje za osnivanje matičnjaka koje je i onako bilo u planu. Prilikom toga, morali su se pridržavati pravilnika i Zakona o obnavljanju i unapređenju vinogradarstva.¹⁵⁹ Također je bila važna i potvrda koja se dobila od Generalne direkcije državnih željeznica kojom je bio omogućen besplatni prijevoz rasadnika putem željeznice.¹⁶⁰ Time je bio riješen jedan veliki trošak imanja, ali je i omogućeno lakše distribuiranje na tržište.

157 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 48. *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo*, „Voćni i lozni rasadnici“, 500/9.

158 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 79. – Jabuke su vrijedile u prosjeku 0.72 tadašnja dinara po kilogramu, šljive 0.74, a trešnje 3.07. No i troškovi proizvodnje trešanja su znatno veći, čak više od 5 puta naspram šljiva i jabuka.

159 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 1. „Osnivanje rasadnika u Kutjevu 1928-1932“, str. 1.

160 Isto, str. 15-15/3.

U vezi s prodajom loze postojao je problem. Ministarstvo poljoprivrede je zabranilo prodaju loze u drugoj banovini, kako bi se potaknula proizvodnja i prodaja u vlastitoj banovini te spriječila prodaja loše loze u drugim banovinama. Takav pristup Ministarstva nije odgovarao Turkovićima koji su iz tih razloga i dignuli vlastiti matičnjak.¹⁶¹ Nedugo nakon donošenja tog Zakona, vlastelinstvo je dobilo potvrdu o mogućnosti prodaje loze na području cijele države.¹⁶² Takvu potvrdu su dobili samo oni čije je poslovanje bilo u interesu države.

Na kraju ovog poglavlja sintetizirat će se posljedice Velike gospodarske krize 1930. na imanju obitelji Turković. U jednostavnoj tablici će se prikazati sumarni dobiti i gubici gospodarstva za period do 1930. Tako se vidi da je 1930. godina završila u minusu uslijed Velike ekonomske krize. Cijela godina je bila u znaku većih gubitaka za imanje stoga su suvlasnici s po 12 500 dinara sudjelovali u pokrivanju gubitaka za tekuću godinu.¹⁶³

Godina	Saldo
1925.	+108 005.49
1926.	+34 195.57
1927.	+342 330.17
1928.	+265 981.23
1929.	+130 110.16
1930.	-31 981.85
Ukupno	+848640.77

Tablica 3.: Saldo vlastelinstva Turković od 1925-1930.¹⁶⁴

Uslijed krize, došlo je do povećanja trošarina za prodaju vina vinogradarima, ali ne i potrošačima, ugostiteljima ili preprodavačima. Za njih su cijene ostale iste. Druge države, kao što su Italija i Francuska, ukinule su trošarine, a Njemačka je to učinila još 1926. kako bi olakšala ionako tešku poziciju vinogradara.¹⁶⁵ U Jugoslaviji se na „Drugom zemaljskom vinogradarsko - vinarskom kongresu u Beogradu“ 1931. godine molilo da se trošarine ukinu kako bi se stimulirala

161 Isto, str. 21.

162 Isto, str. 22-23.

163 HR-DASB-PŽ-279, Kut 19., *Spisi vlastelinstva Kutjevo*, „Izvještaji o tekućem poslovanju 1923-1930.“ str. 7-9.

164 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 35., *Spisi vinogradarstvo i podrumarstvo – Izvještaji i statistika*, 2. „Statistika vinogradarstva“, str. 216/A.

165 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 54., *Rukopisi Zdenka Turkovića – tiskani*, VIII „Enciklopedijski Priručnik – 2 svežnja“, str. 64/5.

proizvodnja. Prema tadašnjim podacima, količina vina koja je bila proizvedena u Jugoslaviji nije bila dostatna ni za vlastite potrebe.¹⁶⁶ Naravno, ova situacija je direktno utjecala na vlastelinstvo Turković, unatoč tome što su imali svoje stalne kupce s već određenim cijenama. (vidi tablicu 3).

IX. Oporavak od krize i zlatne godine vlastelinstva

Kriza je trajala do 1934. kada dolazi do stabiliziranja tržišta, ponajviše zbog novog političkog stanja u Njemačkoj i okretanja Jugoslavije prema tom tržištu.¹⁶⁷ Kriza je ostavila dubok trag na gospodarstvu vlastelinstva, bila je smanjena zarada od prodaje vina, gubici su se pokrivali iz vlastitih sredstava, odustalo se od nekih poslova kao što je rigolanje¹⁶⁸ i prodaja vina van države (bila je smanjena ili čak negdje i apsolutno obustavljena). Voćarstvo je i dalje ostalo samoodrživo, ali bez nekih velikih napredaka. Modernizacija se unatoč svim problemima i krizi ipak nastavila.

Odmah nakon krize pokazale su se njezine posljedice, konkretno smanjenje troškova i pad prihoda u pojedinim granama. Postavlja se pitanje, koliko bi vinogradarstvo i vinarstvo bilo razvijeno i do kojih bi granica ono došlo da se njihov prihod nije trošio na ostale grane?

Već prvih godina nakon krize uočili su se prvi veći urodi vinograda. Urod je bio u kontinuitetu i povećavao se s godinama što je pokazatelj da su modernizacija, eksperimentiranje i inovacijski procesi dali rezultate. Kad se izuzmu vremenske nepogode, razina prihoda mošta po hektaru je bila povećana.¹⁶⁹

Također se više investiralo i u prešanje, što je dovelo do veće iskoristivosti grožđa. Ona je prilikom obrade i prešanja 1938. iznosila čak 69.4% čistog mošta dok je prosjek bio 61.3%, a ostatak je otpadao na bobice i peteljke.¹⁷⁰ Iskoristivost je bila ključna jer se htjelo dobiti više vina,

166 Isto, str. 64/6.

167 Volner, Hrvoje. "PODUZEĆE "S. H. GUTMANN D. D." U VRIJEME VELIKE GOSPODARSKE KRIZE (1929.-1934.)." *Scrinia Slavonica*, vol. 7, br. 1, 2007, str. 329.

168 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 46., *Spisi – voćni i lozni rasadnici Vlastelinstvo Kutjevo 1928-1935.*, 6. „Lozni i voćni rasadnici 1932/35.“, str. 42-43.

169 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnicu berbe (1924-1945.)“, str. 181.

170 Turković, Zdenko. *Vinogradarstvo Vlastelinstva Turković u Kutjevu*, str. 18.

iako se od bobica dobivalo ulje. Investiralo se i u proširenje skladišnih kapaciteta zbog povećanih prihoda pa su 1939. bile nabavljene nove bačve za vino.¹⁷¹ To je bio rezultat i pokazatelj napretka.

Tih se godina zadovoljavajućim pokazao pokus s umjetnim gnojivom koji je bio prekinut nakon prvog pokušaja (prije krize). Problem kod prvog pokusa s umjetnim gnojivom je bio taj što se nije stvorila bakteriološka baza u zemlji koja je bila potrebna da bi se razgradilo gnojivo za efikasniju prehranu i veću kvalitetu loze i ploda.¹⁷² No, konstantnim gnojenjem, iako ne u dovoljnoj mjeri, zemlja je stvorila bakteriološku bazu i bila je spremna za pojačanu umjetnu gnojidbu, koja će rezultirati pojačanim prihodima vinogradarstva. Time je bila postignuta baza za vrhunac u modernizaciji vinogradarstva.

Najbolji dokaz koliko je kutjevačko vino bilo uspješno i koliko je rad Zdenka Turkovića bio značajan su brojne nagrade i priznanja koja su ostvarili. Zdenko Turković je najzaslužniji za renome koji je Kutjevo ostvarilo u Hrvatskoj, ali i u Europi. Trend uzgoja i kvalitete nije se zaboravio i kasnije te je ono nastavilo osvajati nagrade.

Na „VIII izložbi i sajmu vina“ 1938. godine u Zagrebu, pojavilo se vlastelinstvo Kutjevo koje je prezentiralo najveću količinu vina (900 hl). Jedini tko ih je pratio bila je Vinogradarska zadruga iz Daruvara sa 700 hl, dok je samo nekolicina premašivala 100 hl na izložbi.¹⁷³ Rezultati izložbe su bili zapanjujući. Vlastelinstvo Kutjevo je dobilo čak sedam zlatnih diploma za svoja vina. To govori o kvaliteti njihovog vina i proizvodnje općenito, ali i o ugledu koje je obitelj Turković imala među domaćim vinogradarima. Nagrade su samo pristizale i idućih godina.

141 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.), str. 313.

172 Isto, str. 364.

173 „Odlikovani izlagači na VIII. izložbi i sajmu vina” *Vijesnik: savez Hrvatskih vinogradara i voćara*, 1. travnja 1938., str. 5.

Godište	Kat. jutara	Ha	Količina u hl		Šećer		Uš kg/ha
			uk.	po ha	Klost.	Kg/hl	
1925.	107.80	61.98	2279	44.83	14.4	18.9	393
1926.	94.30	54.19	2144	39.56	16.9	18.3	507
1927.	94.30	54.19	2504	46.21	18.0	19.6	634
1928.	94.30	54.19	3823	70.15	15.7	16.9	835
1929.	93.54	53.71	1378	25.65	19.1	20.9	375
1930.	91.60	52.64	3547	67.38	17.2	18.6	877
1931.	82.23	46.71	4257	91.14	17.4	18.8	1199
1932.	85.92	49.38	3569	72.28	17.8	19.3	553
1933.	85.44	49.10	2970	66.39	16.1	17.4	809
1934.	85.95	49.40	4054	82.06	16.8	18.2	1054
1935.	76.15	43.76	4372	99.91	18.4	20.1	1406
1936.	79.61	45.75	4985	106.56	17.1	18.2	1432
1937.	78.03	44.86	5763	128.46	17.0	18.4	1655
1938.	77.70	44.86	5760	129.00	18.1	19.7	1779
1939.	79.33	45.58	4806	105.04	18.8	20.6	1515
Prosjeak			3781	78.33	17.5	19.0	1042

Tablica 4. Urod i kvaliteta vina i grožđa¹⁷⁴

Legenda:

- Kat. Jutra – Katastarska Jutra
- Ha – Hektari
- Hl – hektolitri
- Uk – ukupno
- Klost. – Klosterneuburška moštna vaga¹⁷⁵
- Kg/hl – kilograma po hektolitr
- Uš kg/ha – ukupno kilograma šećera po jednom hektaru

Ako se ova tablica podijeli na petogodišnja razdoblja – 1925-1929., 1930-1934., 1935-1939. – dobivaju se ovi rezultati: površina na kojoj se uzgajala vinova loza se s godinama smanjivala jer se vadila nedovoljno produktivna i stara loza. Količina uroda zadnjeg petogodišnjeg razdoblja u odnosu na prvo se udvostručila usprkos smanjenju površine. Kakvoća grožđa je također jedan od

174 Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*, str. 76.

175 Klosterneuburška moštna vaga. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 28. 9. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32002>

glavnih faktora koji se gleda, tako se može zaključiti da je količina šećera u grozdu narasla. Samim time je i kakvoća vina i količina alkohola narasla. Ovi podaci su najbolji indikatori postignutih inovacija obitelji Turković na čelu sa Zdenkom Turkovićem. Tome u prilog idu njegovi znanstveni radovi i istraživanja koji su bili posvećeni toj tematici te djelovanje na važnim pozicijama koje se tiču vinogradarstva, ali i voćarstva. Ova tablica potvrđuje tezu da je Zdenko Turković unaprijedio, ne samo vinarstvo u Kutjevu, nego se trudio unaprijediti ga i u požeškom kraju pa čak i cijeloj Hrvatskoj.

Slika 2.: Vinograd imanja Turković¹⁷⁶

Slika 3.: Radnici u matičnjacima¹⁷⁷

Voćarstvo je nastavilo sa stagnacijom, voćke su više-manje rodile svake druge godine. Onih godina kad su bile slabijeg roda nisu se na veliko prodavale nego su se od njih proizvodili drugi proizvodi, uglavnom rakija i likeri, ali i sokovi.

Posredstvom bana Ivana Šubašića 1938. je bila otvorena „Prva zemaljska voćarska izložba Banovine Hrvatske“. Poticaj izložbi je uvelike dao Zdenko Turković, kao predsjednik Saveza

hrvatskih vinogradara i voćara. Time se željelo pokazati seljacima da se uzgoj voća itekako isplati, željelo im se dati savjete, pokazati inovacije i potaknuti ih na sadnju voćnjaka što je bilo vrlo značajno zbog propadanja voćarstva u Hrvatskoj.¹⁷⁸

Od početka kvalitetnijeg vođenja statistike 1927. pa do 1939. nije se osobito govorilo o voću u izvorima. Kako bi se izbjeglo pusto navođenje brojki u tekstu, u tablici će se prikazati urodi

176 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 47. *Spisi Vlastelinstva Kutjevo*, 1. „Loznici i matičnjaci“

177 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 47. *Spisi Vlastelinstva Kutjevo*, 1. „Loznici i matičnjaci“

178 „Prva zemaljska voćarska izložba Banovine Hrvatske.“ *Vinogradarski i voćarski list*, 3. listopada 1939., str. 1 pojedinih najzastupljenijih sorti gospodarstva: jabuka, trešanja i šljiva. Više je razloga zašto se o tim brojkama nije pisalo detaljnije. Prvi razlog je štura statistika. Drugi razlog je taj što nisu davale plod u kontinuitetu, uglavnom zbog klimatskog faktora, a djelomično iz nemara jer se više pažnje posvećivalo vinogradima. Uz sve to, nisu ni bile od posebne ekonomske važnosti za gospodarstvo. Iz tablice se uočava da su jabuke, osim 1937., rodile svake druge – neparne – godine. Šljive i trešnje su uglavnom imale relativan kontinuitet.

Godine	Jabuke u kg	Šljive u kg	Trešnje u kg	Ukupno u kg
1927.	327 664	140 913	900	~469 500
1928.	-	40 688	3 600	~44 300
1929.	190 581	90 721	3 500	~284 800
1930.	74 820	61 893	2 300	~139 000
1931.	141 908	10 941	2 200	~155 000
1932.	-	50 057	200	~59 300
1933.	9 905	10 523	1 600	~22 000
1934.	-	53 019	1 400	~54 400
1935.	225 306	20 661	1 600	~247 600
1936.	33 072	85 119	4 300	~122 500
1937.	148	10 974	2 500	~13 600
1938.	855	380	200	~1 500
1939.	174 593	283 324	5 700	~463 700
Ukupno	1 178 852	868 213	~30 000	~2 077 200
Prosjek	90 681	66 786	2 307	159 784

Tablica 5. Količina ubranih proizvoda po godini.¹⁷⁹

Koliko je vlastelinstvo bilo poduzetno i financijski jako govori činjenica da su se kupovali luksuzni proizvodi za to vrijeme. Već 1935. je bio nabavljen automobil marke Fiat. Automobilom se služio jedino Velimir Turković, osim u slučaju izrazite hitnosti, ali pod uvjetom da se o istom obavijesti uprava u Zagrebu. Upravljanje automobilom imali su pravo samo određeni članovi uprave u Kutjevu, a svi troškovi su se morali redovno uvoditi u godišnje izvještaje.¹⁸⁰ Ujedno je 1939. bio nabavljen i teretni automobil marke Mercedes, nosivosti od čak 28 tona, koji je omogućavao prijevoz velikih količina voća diljem Jugoslavije u kratkom roku. Tako je bio riješen problem oko skladištenja i truljenja voća.¹⁸¹ Koristio se i u svrhu prijevoza radnika.

179 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 36. *Vlastelinstvo Kutjevo – obračuni 1925–1939.*, „Tabele“, str. 23., 27.

180 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 20., *Spisi vlast. Kutjevo.*, „Uprava (vlastelinstva) 1923.-1940.“, str. 430.

181 HR-DASB-PŽ-279, Kut 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 359.

X. Izbijanje Drugog svjetskog rata i posljedice

Konstruiranjem Banovine Hrvatske vinogradarstvo je dobilo novi polet. Pomagalo se vinogradarima, nabavljala se modra galica, davale su se beskamratne pozajmnice, dijelila se cijepljena loza, poticala se sadnja rasadnika.¹⁸² Poticaj je, kao predsjednik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara, dao i Zdenko Turković. Davali su savjete i promicali vinogradarstvo među širim slojevima.¹⁸³ Ponajviše se pridavala pažnja seljacima koji su imali male vinograde, kako bi ih unaprijedili i proširili.

Nakon nekoliko izložbi vina u Zagrebu i Prve voćarske izložbe, 1940. je bila održana i Prva izložba vina Banovine Hrvatske,¹⁸⁴ a ujedno i posljednja, jer je njeno daljnje održavanje trajno zaustavio Drugi svjetski rat.¹⁸⁵ Ova izložba je bila ujedno i najveća jer je obuhvaćala prostor cijele Banovine Hrvatske. Radilo se i na inicijativi da se održe i druge manje izložbe u drugim gradovima, ali zbog nastalih oklonosti sljedeće godine to nije bilo moguće.¹⁸⁶ Rat je zaustavio i još jednu inicijativu Saveza hrvatskih vinogradara i voćara, a to je osnivanje Prvog vinarskog muzeja u Hrvatskoj. Kao poticaj, podršku i prijedlog tome dr. Vlatko Maček – predsjednik HSS i potpredsjednik vlade– rekao je neka se iz svih sela skupe običaji i stari načini proizvodnje vina kako bi muzej mogao zaživjeti, kopirajući na taj način Prvi vinarski muzej u Jugoslaviji, onaj u

Ptuju u Sloveniji.¹⁸⁷ Tako bi bila odana počast vinogradarstvu i vinarstvu te osobama koje su dale svoj doprinos razvoju istih. Rad Banovine Hrvatske na poticanju gospodarstva, u ovom slučaju vinogradarstva je bio kratkog vijeka. Pokazala se zainteresiranost i volja za poticanjem istog, ali politička zbivanja koja su uslijedila idućih godina sve su obustavila.

Nakon *zlatnog razdoblja*, u međuraću, novi šok za gospodarstvo bio je jedan izvanjski faktor koji je ostavio dubok trag na vlastelinstvo bez obzira što je ono nastavilo sa svojim radom. Taj

182 Leček, Suzana. Šute, Ivica. „Naponi na podizanju vinogradarstva i vinarstva u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)”, *Vino i vinogradarstvo u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje*, Slavonski Brod – Erdut: Zbornik radova znanstvenog skupa, 2020., str. 493-494. 183 Isto, str. 498-499.

184 „Prva izložba Banovine Hrvatske.“ *Vinogradarski i voćarski list*, 26. travnja 1940, str. 1

185 „Izložbe vina Banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list*, 1. travnja 1941, str. 1-2.

186 Leček, Suzana. Šute, Ivica. „Naponi na podizanju vinogradarstva i vinarstva u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)”, str. 500.

187 “Uspjeh ovogodišnje izložbe vina u Zagrebačkom zboru”, *Vinogradarski i voćarski list*, 1. lipnja 1940., str. 7 faktor je bilo izbijanje Drugog svjetskog rata.¹⁸⁸ Rat je neposredno uzdrmao sva gospodarstva u

Europi, dok je vlastelinstvo pogodio još jače tek dvije godine kasnije, kad se bojište proširilo i na Jugoslaviju. No, nije samo Kutjevo patilo. Patili su i ostali dijelovi Jugoslavije iz istih razloga.

Trošarine koje su dizale cijene vina za vrijeme krize postale su također „crna mačka“ i za rakiju.

Rakija se ionako slabo prodavala jer se kupovala na crno, bez trošarina, od malih proizvođača, a prevozila se noću.

Slika 9.: Orač

XI. Epilog

Tijekom rata je na imanju došlo do smanjenja produkcije, napretka i modernizacije. Naročito je pala produkcija u godinama kad je ojačao partizanski otpor te kad je došlo do kapitulacije Italije 1943. godine.¹⁸⁹ Na prilike je utjecala i glad uslijed rata, manjak masne hrane, onemoćalost, malaksalost i manjak ljudi uslijed novačenja i odlaženja radnika u partizane. Sve to je otežavalo njihov rad i održavanje vinograda.¹⁹⁰

188 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 359.

189 Kolar-Dimitrijević, Mira. "Hrvatsko gospodarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 27, br. 3, 1995, str. 541.

190 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 464

Bez obzira na to, nastavio se rad gospodarstva u novim okolnostima i u novoj državi. Suradnja sa stručnjacima koji su dolazili iz Trećeg Reicha je postala nešto intenzivnija. Vlastelinstvo je prodavalo svoje proizvode uglavnom u Njemačku. Nezavisna Država Hrvatska vršila je pritisak i pod nepovoljnim uvjetima otkupljivala proizvode ili ih čak i oduzimala. Tako je vojska uzela pet pari konja za vlastite potrebe.¹⁹¹

Korespondencija s ing. agro. Friedrichom Rechom iz Doboja bila je dokaz je da se nije stalo s radom i poboljšanjima i tijekom rata. Naime, iz uvida u prepisku između Recha i Turkovića vidljivo je kako je Rech pomagao Turkovićima oko poboljšanja sušionice.¹⁹²

Jedan od većih problema u ovom periodu bio je prijevoz i odvoz robe u Zagreb. Višestruki su razlozi tome: vagoni za transport u Pleternici su se uglavnom koristili za pšenicu, ječam i kukuruz, traktor nije predstavljao praktično rješenje, a teretnjaci iz Pleternice su bili rizik jer se već događalo da je uslijed partizanskih napada bilo uništenih i zapaljenih, dok je prijevoz kolima ovisio o tome kad je siguran prolaz, uglavnom podržan oružanom silom.¹⁹³

Problem uslijed rata je također bio i pad cijena voća. Tako je dugogodišnji kupac Sekib Avdić, tijekom pregovora, drastično snizio cijenu grožđa i jabuka što je Turkovićima bilo izrazito uvrjedljivo te su prekinuli svaku suradnju s njim.¹⁹⁴ Značajan dio uroda bio je izvezen i u Njemačku te prodan vojsci – 2000 kg luka.¹⁹⁵ Na taj način se pokrio jedan dio gubitaka nastalih zbog prekida suradnje sa starim poslovnim suradnicima.

Nezavisna Država Hrvatske (NDH) je 1941. pokazala zanimanje i zahvalnost za doprinos vlastelinstva poljoprivredi te je uvidjela kvalitetu imanja u Kutjevu na način da je Ministarstvo

191 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 396.

192 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 49. *Spisi vlastelinstvo Kutjevo –voćarstvo*, 3. „Pečenje šljiva 1939., sušenje u sušari 1942., izvještaj o urodu voća 1937., novinski članak 1939., proizvodnja pekmeza 1939.“, str. 18-29.

193 HR-DASB-PŽ-279, *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 525., Kolar-Dimitrijević, Mira. "Hrvatsko gospodarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ." str. 529.

194 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 50., *Spisi Vlastelinstvo Kutjevo – voćarstvo, urod i kupci*, 3. „Voće – urod i kupci godina 1942.“, str. 55.

195 Isto, str. 151.

seljačkog gospodarstva pozvalo vlastelinstvo Turković da predstavlja državu sa svojim proizvodima na sajmu u Beču.¹⁹⁶

Rat je postajao sve izvjesniji, bližio se poraz sila osovina, a partizanski otpor je ojačao. U tim okolnostima vlastelinstvo je moralo pronaći način da opstane. Najbolje rješenje je bila suradnja s partizanima. Problem je bila njihova politika koja im je, koju godinu kasnije, oduzela svo imanje. Zdenko Turković je imao, za svoga života, socijalistička razmišljanja zbog čega je suradnja s Komunističkom partijom bila moguća. On je odvajao dio novca za beskućnike, studente, djecu siročad itd. Nakon rata se, bez obzira na kulački status, njegovo djelovanje prepoznalo i „nagradilo“.

Konfiskacijom je izgubio cijelo imanje, iako mu je država, zbog njegove suradnje sa partizanima, ponudila 10 ha koje je odbio. Prijatelju Lojzu Hrčku je uslijed toga rekao kako mu ti vinogradi ne trebaju jer od 1947. radi kao šef odjela za vinogradarstvo na Institutu za voćarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu te je zbog toga, kako kaže, dobio za sebe sve vinograde u Hrvatskoj.¹⁹⁷ Ukazao je tako na važnost svoje pozicije u znanstvenoj zajednici te mogućnost agitiranja u unapređivanju vinogradarstva u Hrvatskoj.

Za svoju stručnost, Zdenko Turković je dobio brojna priznanja i nagrade. Godine 1953. bio je izabran za dopisnog člana Akademije za vinogradarstvo i vinarstvo u Sienni.¹⁹⁸ Za suradnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu izabran je 1955. godine. Od Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu dobio je 1962. titulu znanstvenog savjetnika.¹⁹⁹ Tim priznanjima dana mu je počast za doprinos razvoju vinarstva i vinogradarstva. Umro je 30. studenog 1968. u Zagrebu.

196HR-DASB-PŽ-279, Kut. 34., *Spisi vlastelinstvo Kutjevo – vinogradi i podrumi.*, „Dnevnici berbe (1924-1945.)“, str. 446-448.

197Hrček, Lojze. "Zdenko Turković – Kutjevski život i rad znamenitog Hrvatskog ampelografa povodom 110. Godišnjice rođenja", str. 333-337.

198 HR-DASB-PŽ-279, Kut. 62., *Novine i časopisi- članci koje je sakupio Zdenko Turkovići*, 2. „Ostale novine“, str. 21.

199 Hrček, Lojze. "Zdenko Turković – Kutjevski život i rad znamenitog Hrvatskog ampelografa povodom 110. Godišnjice rođenja", str. 336.

XII. Zaključak

Analizirajući izvore i statističke podatke koje je vodio Zdenko Turković, može se zaključiti da je vlastelinstvo Turković napravilo jedan veliki korak naprijed u odnosu na prijašnja razdoblja u povijesti imanja. Zahvaljujući njima, vlastelinstvo je postalo primjer kako bi trebalo izgledati i danas jedno moderno poduzeće ili poljoprivredno gospodarstvo. Milan i Zdenko Turković ostavili su veliki trag u modernizaciji voćarstva i vinogradarstva. Milan Turković je prvi započeo cijelu modernizaciju, bazirajući je na američkim načinima proizvodnje s kojima se upoznao tijekom svojih putovanja u mlađim danima. Zdenko Turković je u jednu ruku imao istu sudbinu. Kroz putovanja je upoznao nove načine proizvodnje. Kao pravnik i vrlo pedantan čovjek, uveo je u svoj rad statističku analizu koja mu je omogućila pronalaženje pogrešaka, očitavanje napretka te ukazala na mogućnosti poboljšanja pojedinih kultura ili objekata. Svi ovi faktori su bili nužni, ako se htjelo postići ono na što su ciljali, a to je moderno gospodarstvo, konkurentno u Europi. Prebrodivši Prvi svjetski rat i njegove posljedice te izazovne godine Velike gospodarske krize, vlastelinstvo je počelo napokon ubirati prve plodove svoje politike i ekonomskih reformi. U Hrvatskoj su Turkovići, naročito Zdenko Turković, ostavili dubok trag preko svojih istraživanja na temu obrade, uzgoja i prerade vinograda i grožđa. Na poziciji koju je obnašao, kao predsjednik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara, Zdenko Turković je poticao seljake na bavljenje voćarstvom i vinogradarstvom.

Takav pristup, kao što je imala obitelj Turković u Kutjevu, je jedinstven i neprikosnovo značajan za ovaj kraj. Zasluge za svoj rad u vezi poboljšanja gospodarstva kraja Zdenko Turković je dobio tek u kasnijim razdobljima kad je dobio brojna priznanja i pohvale što izvana, što i od same nove države. Naravno, za istraživanje ostaje još mnogo toga. Tu je preko 90 kutija koje mogu dati još materijala, kao što je analiza radova Zdenkove žene Grete Turković koja je bila umjetnica, zatim istraživački radovi Zdenka Turkovića nakon rata, proces nacionalizacije imanja itd.

XIII. Bibliografija

1) Izvori

1. HR-DASB-PŽ-279, Fond Turković, kut. 19-64., 1918-1945.
2. *Vijesnik: Savez Hrvatskih vinogradara i voćara*, 1938.
3. *Vinogradarski i voćarski list*, 1938-1941.
4. Turković, Milan. *Autobiografija Milana Turkovića*. Sušak: vlastita naklada, 1939.
5. Turković, Milan. *Vlastelinstvo Kutjevo*. Zagreb: vlastita naklada, 1906.
6. Turković, Zdenko. *Sedam stoljeća dobra Kutjevo*. Zagreb: vlastita naklada, 1969.
7. Turković, Zdenko. *Vinogradarstvo vlastelinstva Turković u Kutjevu*. Zadružna štamparija u Zagrebu, Zagreb: 1939.

2) Literatura

1. Andrić, Stanko. "Pregled povijesti cistercijske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honesta Vallis)." *Osječki zbornik*. vol. Vol. 24-25, br. xx, 2001, str. 83-89.
2. Buturac, Josip. "Stanovništvo Požege i oklice 1700-1950.", ., *Zbornik za nardoni život i običaje JAZU – knjiga 43*. Zagreb: 1967.
3. Cvitanović, Đurđica. Baričević, Doris. Lentić, Ivo. Uzelac, Zlatko. (autorski prilozi znanstvenih suradnika Odjela za povijest umjetnosti: arhitektonska dokumentacija: Davorin Stepinac); *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb: Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.
4. Hrček, Lojze. "Zdenko Turković – Kutjevski život i rad znamenitog Hrvatskog ampelografa povodom 110. Godišnjice rođenja", *Agronomski glasnik*. vol. 64, br. 5-6, 2002., str. 333-337.
5. Hruška, Goran. *Diplomski rad: Vlastelinstvo Kutjevo u vrijeme obitelji Turković (1882/1945.)*. Zagreb: 1996.
6. Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Erdutski vinogradi d. o. o.: *Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Vino i vinogradarstvo*

- u Slavoniji, Srijemu i Baranji u povijesnoj perspektivi*, Slavonski brod, Erdut: 20.-22. rujna 2017., str. 1-52.
7. Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918.*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
 8. Karaman, Igor. *Požega u srcu Slavonije*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997.
 9. Kolar Dimitrijević, Mira. "Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme Velike svjetske gospodarske krize." *Podravina*, vol. 6, br. 11, 2007, str. 138-156.
 10. Kolar-Dimitrijević, Mira. "Hrvatsko gospodarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 27, br. 3, 1995, str. 527-542
 11. Kolar-Dimitrijević, Mira. "Poljoprivredno radništvo i radnici-seljaci na području Savske banovine do 1929. do 1939. godine." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 17, br. 3, 1985, str. 31-58.
 12. Kovačević, Ivo. "Uloga Milana Turkovića u razvoju Poljoprivrednog dobra Kutjevo", *Požeški Zbornik: Književnost, umjetnost, nauka, ekonomija, društvo*. vol. 4., Slavonska Požega: 1974., str. 205-209.
 13. Leček, Suzana. Šute, Ivica. „Napori na podizanju vinogradarstva i vinarstva u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)”, *Vino i vinogradarstvo u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje*, Slavonski Brod – Erdut: Zbornik radova znanstvenog skupa, 2020., str. 487-510.
 14. Mirković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije, 1914-1918*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1950.
 15. P., M.. "Zdenko Turković - Povodom 75-godišnjice života-." *Agronomski glasnik*. vol. 17, br. 8, 1967, str. 707-710.
 16. Potrebica, Filip. *Povijest vinarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini*. Kutjevo: vlastita naklada, 1982.
 17. Rotim, Nino. "Filoksera ili trsov ušenac (*Viteus vitifoliae* Fitch)." *Glasnik Zaštite Bilja*. vol. 41, br. 6, 2018, str. 77-82.
 18. Stipetić, Vladimir. *Dva stoljeća razvoja Hrvatskog gospodarstva (1820.-2005.)*. Zagreb: HAZU, 2012.

19. Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM, 1997.
20. Šute, Ivica. "Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj." *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 5, br. 1, 2009, str. 115-123.
21. Volner, Hrvoje. "Drvena industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine." *Historijski zbornik*, vol. 65, br. 2, 2012., str. 453-476.
22. Volner, Hrvoje. "Poduzeće "S. H. Gutmann D. D." u vrijeme Velike gospodarske krize (1929.-1934.)." *Scrinia Slavonica*, vol. 7, br. 1, 2007, str. 328-371
23. Vranić, Dubravka. "Greta Turković." *Ethnologica Dalmatica*, vol. , br. 4-5, 1996, str. 131-138
24. Živaković-Kerže, Zlata. *S tradicionalnih na nove puteve (Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.)*, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod i Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek: Hrvatski institut za povijest-Zagreb, 1999.

3) Mrežne stranice

1. Ampelografija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 12. 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2349>
2. Devširme. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 25. 9. 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14894>
3. Klosterneuburška moštna vaga. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 28. 9. 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32002>
4. Turković, Zdenko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 27. 9. 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62787>

5. Preuzeto

sa

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eVInXA%253D%253D

6. pirika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 2. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48382>

7. Rigolanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 29. 9. 2020.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52850>

8. Svjetski ratovi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 29. 9. 2020.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59137>

9. Zakon o zaštiti države. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 2. 2021.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66769>

XIV. Sažetak

Kutjevo i tradicija proizvodnje vina je kroz svoju, preko 700 godina dugu povijest, do dolaska Turkovića, bilo pod utjecajem raznih subjekata (cisterciti, Osmanlije, isusovci, Habsburgovci) koji su razvili kulturu vinogradarstva, ali i šumarstva i voćarstva. Prije dolaska Turkovića, kao vlasnika imanja 1882., ono se nalazilo u velikim problemima: brojni upadi Turaka, nemarno održavanje i briga samo o profitu tijekom monarhijskog perioda ostavilo je značajne posljedice na imanje. Turkovići su u početku bili orijentirani na eksploataciju šuma, no ubrzo su se preorijentirali na voćarstvo i vinogradarstvo kao profitabilnije grane gospodarstva. Vinogradarstvo je stavljeno u prvi plan te je doživjelo napredak i modernizaciju po uzoru na američke i europske standarde. Prvi svjetski rat je pogodio obitelj financijski, problem je bio, prije svega, snaći se u novim okolnostima, odnosno u novoj državnoj vlasti. Nakon rata, od 1925. upravu nad imanjem preuzeo je Zdenko Turković koji je u početku, kao amater, a kasnije kao vrsni stručnjak u vinogradarstvu i voćarstvu, uveo brojne inovacije i modernizacijske procese koji su rezultirali povećanjem proizvodnje i kvalitete na manjoj površini. Proširivao je svoje znanje o vinogradarstvu i voćarstvu pomoću stručnih knjiga, savjeta stručnjaka i, najvažnije, pomoću statističkih analiza. Uvodeći statističku analizu i praćenje procesa uzgoja do najsitnijih detalja, od svog dolaska do početka Drugog svjetskog rata 1941., napravio je revolucionaran preokret u vođenju poslovanja. Ta statistika je glavni razlog velikih postignuća koji su ostvareni jer ukazuje na pogreške, potencijalne probleme te pomaže prilikom poboljšanja postojećih stanja. Nakon rata, Zdenko Turković je nastavio sa svojim istraživanjima te je za ista dobio brojne nagrade i priznanja u državi i inozemstvu.

Ključne riječi: Turković, Zdenko, Milan, vlastelinstvo, vinogradarstvo, vinarstvo voćarstvo, modernizacija, kriza

XV. Summary

Kutjevo and the tradition of wine production, through its over 700 years long history, until the arrival of Turković family, were influenced by various subjects (Cistercians, Ottomans, Jesuits, Habsburgs) who all have developed a culture of viticulture, but also forestry and fruit growing. Before the arrival of Turković family, as the owners of the estate in 1882, it had a lot of problems: numerous incursions by the Turks, careless maintenance and concern only for profit during the monarchical period left significant consequences on the estate. Turković family was initially oriented towards forest exploitation, but soon it reoriented itself to fruit growing and viticulture, as more profitable branches of the economy. Viticulture has come to the fore and has undergone progress and modernization modeled on American and European standards. The First World War hit the family financially, the problem was primarily to cope with the new inclinations, that is, the new state government. After the war, from 1925 the management of the estate was taken over by Zdenko Turković, who initially as an amateur, and later as an excellent expert in viticulture and fruit growing, introduced numerous innovations and modernization processes that resulted in increased production and quality on a smaller area. He expanded his knowledge of viticulture and fruit growing through professional books, experts' advice and, most importantly, through statistical analyzes. By introducing statistical analysis and monitoring of the breeding process down to the smallest details, from his arrival until the beginning of the World War II in 1941, he made a revolutionary turn in running his business. These statistics are the main reason for the great achievements that have been made because they indicate mistakes, potential problems and help to improve the existing situation. After the war, Zdenko Turković continued his researches and received numerous awards and recognitions in the country and abroad.

Key words: Turković, Zdenko, Milan, manor, viticulture, wine making, fruit growing, modernization, crisis